

TÜRKİYE'NİN KIBRIS'TA STATÜKOYU KORUMA ÇABALARI VE MAKARİOS'UN ANKARA ZİYARETİ
TURKEY'S ATTEMPTS TO CONSERVE STATUS QUO IN CYPRUS AND THE OFFICIAL VISIT OF MAKARIOS TO ANKARA

İsmail ŞAHİN*
Selma PARLAKAY TOPBAŞ**

Özet

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin 1960 yılında Kıbrıs'ta kurulan siyasi düzene karşı yürütmüş olduğu politikayı araştırmaktır. Çalışmada, 27 Mayıs 1960 darbesi sonrası Türkiye'nin Kıbrıs'a yönelik bir dış politika değişikliğine gidip gitmediği öncelikle incelenmiştir. Ardından, Türkiye'nin Kıbrıs'ta statükoyu korumak için aldığı önlemler üzerinde durulmuştur. Bu bağlamla, Büyükelçi Emin Dırvana'nın Kıbrıs'taki konumuna ve Makarios'un Ankara ziyaretine değinilmiştir. Ayrıca, Kıbrıs Türk liderliği ile Ankara arasındaki ilişkilere çalışmada yer verilmiştir. 1960-1962 yılları arasında Kıbrıs'ta meydana gelen ve bugüne kadar satır aralarında kalan konuları ele alması bakımından özgün bir nitelik taşıdığı düşünülen bu çalışmada, Türkiye'nin 1960 yılında Kıbrıs'ta kurulan düzeni korumak için tüm yolları denediği fakat bir netice alamadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Makarios, Emin Dırvana, Enosis, Taksim

Abstract

The purpose of this study is to analyze Turkey's political attitude towards political system in Cyprus Republic founded in 1960. The first step of the study is to discuss if Turkey changed their political opinion on Cyprus after 1960 coup d'etat. Then, it is emphasized that Turkey took some precautions to conserve status quo in Cyprus. In this context, the position of ambassador Emin Dırvana and Makarios's visit to Ankara are stated. Besides, Turkish Cypriot leaders and their relationship with Ankara are also included in the study. The study is especially unique in terms of handling the ignored issues which took place in Cyprus between 1960 and 1962. It is concluded in the study that Turkey did absolutely anything but didn't achieve any results.

Keywords: Cyprus, Makarios, Emin Dırvana, Enosis, Taksim

GİRİŞ

1950'li yılların sonuna doğru Irak, Mısır Suriye ve Lübnan'da meydana gelen yönetim değişiklikleriyle bölgede artan Sovyet etkisi gibi bir takım gelişmeler, Kıbrıs konusunda Türkiye'nin *Taksim*, Yunanistan'ın da *Enosis* politikasında geri adım atmasına neden olmuştur.¹ 11 Şubat 1959 tarihinde Zürih ve 19 Şubat'ta da Londra'da İngiltere, Yunanistan ve Türkiye arasında imzalanan ve Kıbrıslı Rum ve Türk liderlerin de katıldığı antlaşmalarla, adada İngiliz hâkimiyeti sona ermiş ve yerine Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur.² 16 Ağustos 1960 tarihinde ise ilan edilmiştir. Kuruluş, Garanti ve İttifak antlaşmaları ile fonksiyonel bir federasyon şeklinde bir temele oturtulan Kıbrıs Cumhuriyeti, adanın iki toplumlu yapısı dikkate alınarak tanzim edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, Kıbrıs Cumhuriyeti'nde; bir taraftan İngiltere, Yunanistan ve Türkiye arasındaki denge diğer taraftan da Kıbrıslı Türkler ile Kıbrıslı Rumlar arasındaki denge gözetilmeye çalışılmıştır. Yani birisi dış diğeri iç olmak üzere iki denge dikkate alınmıştır. İç denge, kurucu antlaşmalar ve anayasa ile teminat altına alınmaya çalışılırken, dış denge Garanti ve İttifak Antlaşmaları ile güvenceye alınmıştır. Türk toplumu lideri vasfını taşıyan Cumhurbaşkanı Muavinine temel konularda veto hakkı tanınması iç dengenin en önemli aracı olarak düşünülürken, Garanti Antlaşması ile garantör devletler olan İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'a Kıbrıs'ta kurulan düzeni muhafaza etmek için tanınan tek taraflı müdahale hakkı da dış ve iç dengeyi koruyucu bir araç olarak tasarlanmıştır.

Anlaşılabileceği üzere Kıbrıs Cumhuriyeti uluslararası antlaşmalarla kurulmuş ve iki toplum üzerine bina edilmiş bir ortaklık devleti olup, kurulan bu düzen üç garantör devlet tarafından güvenceye alınmıştır. Kaleme alınan bu çalışma, Türkiye'nin uluslararası antlaşmalarla kurulan bu düzene karşı yürüttüğü politikaları araştırmıştır. 1960-1962 yılları çalışmanın temel odak noktası olmuştur. Bu süre zarfında, adada meydana gelen ciddi olaylara ve önemli görevler üstlenen kişilere çalışmanın bütünlüğünü ve sınırlarını aşmayacak şekilde yer verilmiştir. Çalışmanın bilimsel değerini artırabilmek amacıyla olabildiğince birincil kaynaklar kullanılmaya gayret edilmiştir.

*Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ismailsahin@karabuk.edu.tr

** Karabük Üniversitesi, SBE, Uluslararası Politik ABD Yüksek Lisans Öğrencisi, selma_hacettepe@hotmail.com

¹ Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Hasgüler (2000). *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu*, İstanbul: İletişim Yayınları.

² Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Niyazi Kızılyürek (2005). *Doğmamış Bir Devletin Tarihi Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti*, İstanbul: İletişim Yayınları.

1. Cumhuriyet Olmayan Cumhuriyet

Kıbrıs Adası Akdeniz'deki konumundan dolayı çağlar boyunca uluslararası politikanın bir mücadele alanı olmuştur. Adanın coğrafi konumundan kaynaklanan stratejik önem, bölgesel güç dengesi üzerinde etkili olduğu zamanlarda, söz konusu mücadele çatışmaya dönüşmüştür. Bir diğer ifadeyle Akdeniz'de küresel ve bölgesel siyasetin yapısı hassas ve kırılabilir bir hal aldığına Kıbrıs da bu durumdan etkilenmiştir. Tarihsel süreç içerisinde Yakındoğu'daki bölgesel ve küresel güç mücadelesi nedeniyle, bilinen tarihten 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar ki zaman diliminde ada hiçbir vakit kendi halkı tarafından oluşturulan bir yönetim tarafından idare edilmemiştir. Bunun tek istisnası, 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'dir. Fakat bu devlet her ne kadar Kıbrıslılar tarafından idare ediliyor gibi görünse de, esasında tam bağımsız bir devlet statüsüne sahip olamamıştır. Bu nedenle gerek kendi içişlerinde, gerekse de uluslararası ilişkilerinde mahdut bir hareket alanı olmuştur.

Yakındoğu havzasında önemli ulusal çıkarları bulunan İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ın garantörlüğünde kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin, işbu devletlerle imzalamış olduğu ittifak, garantörlük ve kurucu antlaşmalarla, iç ve dış egemenliğinin salahlık alanı daraltılmıştır. Egemenliği sınırlandırılmış Kıbrıs Cumhuriyeti bu noktada, fiil ehliyeti belirli konularda sınırlandırılmış, kendilerine belirli işlemleri yapması için yasal danışman atanmış fiil ehliyeti yönünden gerçek kişilerin hukuki durumundaki sınırlı ehliyetli kişilere benzemektedir. Dolayısıyla Kıbrıs Cumhuriyetini ortaya çıkaran antlaşma metinleri incelendiği zaman Kıbrıs Cumhuriyeti'nin, Kıbrıslı Türkler ve Rumlar olmak üzere iki toplum üzerine oturtulan; Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin güvencesi altında, iç ve dış egemenliği kısıtlı sui generis yani kendine özgü bir devlet olduğu görülmektedir (Pazarıcı, 1998: 108-111; Özersay, 2002: 47-50). Bunun yanında sınırlı yetkili Kıbrıs Cumhuriyeti'nin egemenlik haklarını kullanabileceği homojen bir insan topluluğundan da söz etmek mümkün değildir. Zaten böyle bir olgu tarih boyunca da oluşmamıştır. Daha net bir ifadeyle izah edilecek olursa, milliyetçilik kuramları baz alındığında ortada ne bir millet ne de bu milleti kuracak bir devlet vardır. O nedenle 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti nevi şahsına münhasır bir siyasi yapı özelliği arz etmektedir.

Ortak değer, ortak kültür, ortak ülkü gibi toplumsal çimento vazifesi gören sosyolojik araçlar, tarih boyunca Kıbrıs'ta oluşmamıştır. Dahası Kıbrıs tarihi benzerliklerden ziyade, farklılıklar üzerine inşa edilmiştir. Osmanlı egemenliği döneminde toplumsal farklılıklar millet sistemi politikalarıyla muhafaza edilmişken, İngiliz idaresinde farklılıklar cilalanarak daha fark edilir hale getirilmiştir. Kıbrıs Cumhuriyeti kurulurken Kıbrıs'ta farklılıklarının bilincinde iki başat toplum sahneye çıkar; Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar. Önceki egemen güçler gibi dönemin egemen güçlerinin de tercihlerini Kıbrıs'ta ortak bir milletin oluşmasından yana kullanmadıkları görülmüştür. Dolayısıyla 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti de toplumsal farklılıkları ortadan kaldırmak yerine yasallaştırmıştır. Neticede Kıbrıs'ta kurulan cumhuriyet anayasal kısıtlar nedeniyle ortak bir değer üretmekten hukuki olarak uzaklaştırılmıştır. Sonuç olarak şu yargıya varılabilir: 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti ortak değer adına yalnızca kendini üretmiştir. Fakat bu değer de ortak ülkünün bir sonucu olarak doğmamıştır. Ortak bir ülkünün ürünü olmaması, her iki toplum nazarında bu devletin manevi bir anlamı olmayan maddi bir kütle olarak algılanmasına yol açmıştır.

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin hem Kıbrıslı Türkler hem de Kıbrıslı Rumlar açısından nasıl algılandığını, dönemin liderlerine ait şu sözler açıkça ortaya koymuştur. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasını değerlendiren Cumhurbaşkanı Makarios, "antlaşmalar Kıbrıs'ta bir devlet kurmuştur fakat bir ulus yaratmamıştır" (Hitchens, 1997: 50) sözleriyle önemli bir tespit bulunmuştur. Kıbrıslı Rum Lider Glafkos Klerides, "dünyanın en kutsal bayrağı Kıbrıs bayrağıdır. Çünkü uğruna ölecek bir kişi bile bulamazsınız. Bir kısmı Türk bayrağı bir kısmı da Yunan bayrağı için ölür" ifadeleriyle yapmış olduğu açıklamayla Kıbrıs Cumhuriyeti'nin dayanağını güzel bir şekilde ortaya koymuştur. Klerides'in bu tespitini Kıbrıslı Türk lider Rauf Denktaş, "Kıbrıs'ta Kıbrıslı olan bir tek Kıbrıs eşekleridir" (Papadakis, 2005: 247) sözleriyle pekiştirmiştir.

Açıkça görüldüğü üzere, her kademede etnik temele oturtulmuş bir devlet düzeninin var olduğu Kıbrıs Cumhuriyeti'nde siyasi bir ulus düzeninden bahsetmek mümkün değildir. Bu özelliği nedeniyle yukarıda da vurgulandığı üzere etnik farklılıkları hukukileştiren bir düzen kurulmuştur. Bütün sosyal ve siyasi mekanizmanın bu şekilde inşası ancak ve ancak etnik cemaatlerin güçlenmesine ve aidiyet bağlarının anavatanlara duyulmasının devamını sağlamıştır. Yine yukarıda belirtildiği gibi Kıbrıs'ta başta toplum liderleri olmak üzere yaşayanların ezici çoğunluğu kendisini ya Türk ya da Yunan olarak tanımlamıştır. Her iki toplumda da milliyetçiliğin kaynağı, Kıbrıs'tan ziyade anavatanlar olmuştur. Bu nedenle ulusal aidiyet, Türkiye ve Yunanistan'a bağlı olarak gelişmiştir. Keyfiyet böyle olunca, söz konusu iki toplumda baskın ülkü, anavatanla birleşmek olmuştur. Bunun haricinde adada iki halkın birlikteliğini formüle eden siyasi bir yapı, cumhuriyet kurulana kadar ciddi düzeyde tartışılmamıştır.

Anavatanla birleşme arzusu Kıbrıslı Rumlar arasında daha yaygın olup, güçlü bir tarihi geçmişe dayanmaktadır. Kıbrıs'taki Rumların tarihsel mücadelesinin özünü oluşturan Enosis; Modern Yunanistan'ın

kuruluşundan itibaren ortaya çıkmış ve Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasını öngörmüştür. 1844 yılında Megalo İdea'nın Yunan dış politikası haline gelmesiyle Kıbrıs, Yunan irredantizmin bir hedefi olmuştur. Enosis hareketi, Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin öncülüğünde Kıbrıs'ın İngiliz idaresine geçmesinin ardından hızlanmıştır. Bu fikir milliyetçilik çağından sömürge karşıtı hareketlerin yoğunlaştığı döneme kadar yoğun olarak kilise tarafından işlenmiş ve savunulmuştur. Kıbrıs Rum milliyetçiliğinin ana hedefine dönüşen Enosis, kısa vadede Kıbrıs Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Orta vadede ise Enosis, Taksim fikrini doğurmuştur. Enosis fikrinin İkinci Dünya Savaşı sonrasında kamuoyu ve resmi politika düzeyinde Yunanistan tarafından kabul edilmesi, bu defa Türkiye'nin tepkisini ortaya çıkarmıştır (Safty, 2011: 116). Neticede, meselenin tüm açıklığıyla kamuoyu önünde sürekli tartışılmasıyla gerginleşen toplumlararası ilişkiler, Soğuk Savaş Dönemi'nin yaratmış olduğu menfi havanın hızlandırıcı etkisiyle bir güven krizine dönüşmüştür.

Kilise, İngiliz idaresi boyunca Enosis'e varmayan çözümlerin kabul edilemeyeceği bir toplum inşa etmeyi başarmıştır. Ocak 1950'de kilisenin tertiplelediği plebisitte Kıbrıslı Rumların %96,5'inin Enosis için evet demiş olması bu duruma güzel bir örnek olarak gösterilebilir (Holland, 1998: 17-19). Dahası, Enosis taraftarları Makarios'u Kıbrıs Antlaşmalarını imzaladığı için Enosis'e ihanet etmekle suçlamışlardır (Safty, 2011: 72). Bu suçlama üzerine Makarios, antlaşmaları Yunan hükümetinin baskısı sonucu imzaladığını fakat yine de bu durumu Enosis'e atılmış bir adım olarak gördüğünü söylemiştir (Safty, 2011: 72). Hâlbuki Kıbrıs Antlaşmaları'nın nihai hedefi Enosis yolunu kapatmaktır. Fakat görüldüğü üzere, başta Cumhurbaşkanı Makarios olmak üzere Enosis taraftarlarının düşüncesi bu yolda olmamıştır. O nedenle, cumhuriyet kurulumu kurulmaz Makarios, Kıbrıs Cumhuriyeti anayasasını kendi hedefleri doğrultusunda değiştirmenin yollarını aramaya başlamıştır. Açıkça söylemek gerekirse, Makarios'un Kıbrıs'ın Helen dünyasının bir parçası olduğu yolundaki niyetlerine, Kıbrıs Devleti'nin çalıştırılması kolay olmayan siyasi ve hukuki yapısı da bahane olmuştur. Diğer taraftan unutulmaması gereken bir başka konu, Kıbrıslı Türk liderliğinin Kıbrıs Cumhuriyeti'ne güvensiz ve gönülsüz katılmasıdır. 1878 yılından itibaren aktif bir Enosis mücadelesi içinde yer alan Kıbrıs Türklerinde Rumlara karşı bir güvensizlik hâkimdir ve EOKA³ ve TMT⁴ bu duyguyu yeterince perçinleştirmiştir. Dolayısıyla Kıbrıs Cumhuriyeti birbirine güvenmeyen iki ortağa emanet edilmiştir ve bu emanetten hoşnut olmayan kişilerin sayısı ve güçleri oldukça fazladır. Cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra iki toplumun liderleri, vergi, bürokrasi, askerlik, belediyeler, seçim sistemi ve Cumhurbaşkanı Muavini'nin veto yetkisi gibi temel konularda anlaşmazlığa düşmüşler ve karşılıklı olarak birbirlerini suçlamışlardır (Firat, 1997). Kıbrıs Devleti'nde 1961 yılından itibaren bahsi geçen konular nedeniyle başlayan siyasi kriz, kısa zaman sonra tedhiş eylemleriyle derinleşmiştir.

25 Mart 1962 tarihinde Kıbrıslı Türklerin önemli mekânlarından Bayraktar Türbesi ile Ömeriye Camisi'nin bombalanması hadisesi, siyasi krizi içinden çıkılmaz bir mecraya sürükleyecek nitelikte bir adım olmuştur. Burada da taraflar, devletin temel organlarının oluşturulması sırasında yaşanan krizlerde olduğu gibi yine acımasız şekilde birbirlerini suçlamışlardır. Cumhurbaşkanı Makarios'un, Türklerin devletin çalışmasını bloke ettiğini, bu nedenle kısa zamanda devlete işlerlik kazandırmak amacıyla anayasa değişikliğine gidileceğini söylemesinden çok az bir vakit geçtikten sonra patlayan bombalar, kutsal mekânlardan çok Kıbrıs Cumhuriyeti'ne zarar vermiştir. Zira bu hadiseden sonra cumhuriyet, onarılması güç bir yola girmiştir. Olayın ardından Kıbrıs'ta yayınlanan ve Rauf Denktaş'ın yönettiği Nacak gazetesi 30 Mart 1962 tarihli nüshasında şu uyarıyı yapmıştır.

Tekrar ediyoruz Bu adada sulh ve huzür istiyoruz. Bunun tek şartı ise, Enosis tahrıklarının rejim aleyhtarının, Türk düşmanlığının derhal önlenmesi ve yetkili makamlarda bulunanların kendilerine çekidüzen vermesidir. İçişleri Bakanı, makamım Türk aleyhtarlığı ve Enosis bayraktarlığı için kullandığı müddetçe, Rum gençleri polis rolüne girip Türklere baskı yaptığı ve Rum polisleri bir Eoka şebekesi gibi hareket ettiği müddetçe Adaya sulh ve huzur zor gelecektir (Nacak, 30 Mart 1962).

Olayın, Yunanlılar ve Türkler için ayrı bir anlam taşıyan tarihi bir güne yani 25 Mart'a denk getirilmesi, her iki tarafı da töhmet altında bırakmak açısından iyi bir fırsat sunmuştur. Rum liderler eylemden Türkleri, Türk liderler ise Rumları mesul tutmuştur. Burada önemli olan nokta, söz konusu hadisenin Kıbrıs Cumhuriyeti'ne sıcak bakmayan her iki tarafın üyelerine, güzel bir koz vermiş olduğudur. Bu nedenle, Soğuk Savaş Dönemi'nin hassas sürecinden ekonomik ve siyasi krizlerle yıpranmış bir şekilde geçmeye çalışan Türkiye'nin olaya tepkisi ise sert olmuştur. Hükümet yaptığı açıklamada bu konuya açıkça değinmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti hükümeti ve umumi efkârı, hem Kıbrısta Türk ve Rum cemaatleri hem de Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs Cumhuriyeti arasındaki iyi münasebetleri bozmakta

³ Ethniki Organosis Kypriou Agoniston (Kıbrıslı Savaşçıların Milli Örgütü).

⁴ Türk Mukavemet Teşkilatı.

menfaat gören ve bu faaliyetleri Türkiye hükümetince yakinen izlenmekte bulunan bazı müfrit unsurlar tarafından girildiği tahmin edilen bu çirkin tecavüz olayı üzerinde gereken hassasiyetle durmaktadır. Din, ırk, kültür farkları gözetmeksizin bütün vatandaşların her türlü güvenliğini korumak, her hukuk devletinin baş görevi olduğu ve üstelik Kıbrıs hükümetinin bu hususu, anayasası ve uluslararası antlaşmalarla taahhüd etmiş bulunduğu cihetle, Türkiye Cumhuriyeti hükümeti, olay faillerinin en kısa zamanda bulunması ve cezalandırılmasını ve gerekli her türlü tedbirin alınmasını, hadiselerin vahim bir seyir almaması arzusuyla ve müşterek yüksek menfaatlarımız icabı, Kıbrıs Cumhuriyet hükümetinden beklemektedir (Bozkurt, 26 Mart 1962).

Türkiye'nin Talat Aydemir Olayı ile meşgul olduğu bir sırada adada gerçekleşen olayların ardından TBMM, 26 Mart Pazartesi günü konu hakkında görüşmek üzere toplanmıştır. Dışişleri Bakanı Selim Sarper'in istifa etmesi ve onun yerine atanan Londra Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin'in henüz görevli olduğu yurtdışından dönmemesi nedeniyle, Dışişleri Bakan Vekili sıfatıyla Devlet Bakanı Turhan Feyzioğlu, hükümet adına açıklama yapmıştır.

Bu menfur tecavüz ancak Kıbrıs'ta Türk ve Rum cemaatlerinin barış ve huzur içinde yanyana yaşamalarını istemiyen, Kıbrıs'ın iyiliğini istemiyen, Türkiye ve Yunanistan'ın iyiliğini istemiyen eller tarafından yapılması mümkün olan bir tecavüzdür. Kıbrıs'taki Türk liderleri, Türk cemaatine soğukkanlılık tavsiye etmişlerdir; her hangi bir misilleme tedbirine girişmemeleri hususunda daha ilk andan itibaren telkinde bulunarak kendilerine düşen vazifeyi yapmışlardır. (...) bu hâdisenin Kıbrıs'ta iki cemaatin sulh içinde yaşamasını güçleştirmemesi; Türk-Yunan münasebetlerine gölge düşürmemesi ve tecavüz faillerinin bu maksatlarına nail olmamaları için her tedbire başvurulmalıdır (MMTD⁵, 1962: 121).

Türkiye'nin meseleye olabildiğince soğukkanlı yaklaşıma çalışmasına rağmen, adadaki her iki toplum arasında nefret söylemlerinin yayılmasına ve böylece milliyetçi dozun yükselmesine engel olunamamıştır. Türkiye konuyu daha çok Doğu Akdeniz güvenliği penceresinden ele almıştır. Onun için önemli olan, bölgede Sovyet Rusya'ya koz sunabilecek bir statüko değişikliğinin ortaya çıkmasının engellenmesi ve Kıbrıs'ta kurulan siyasi yapının devam ettirilmesidir. Fakat adada sular bir türlü durulmamıştır. Cami olayları her iki toplumun basınında tüm sıcaklığıyla yer almayı sürdürürken, 23 Nisan 1962 tarihinde iki Türk gazetecinin öldürülmesi, büyük bir şok etkisi yaratmıştır. Buna göre; Ayhan Hikmet ve Ahmet Gürkan isimli kişiler, birlikte Cumhuriyet adında haftalık bir gazete çıkarmaya başlamışlar ve Kıbrıs Cumhuriyeti'ne atfen gazetelerine bu adı vermişlerdi. 16 Ağustos 1960 tarihinde (Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilan edildiği tarih) yayın hayatına başlayan gazete ilk sayısında, "cumhuriyete bağlanmak ve onu yaşatmak ülkümüz olmalıdır" (Cumhuriyet, 16 Ağustos 1960) manşetiyle Kıbrıs Cumhuriyeti'nin varlığını ve bütünlüğünü savunmayı ilke edindiğini kamuoyuna duyurmuştur. Gazete ilk yayınından itibaren adanın Türk liderleriyle ters düşmeye başlamıştır. Bilhassa Kıbrıs Türk Cemaat Meclisi Başkanı Rauf Denктаş ile basın üzerinden ciddi münakaşalara girmişlerdir. 26 Eylül 1960 tarihli sayısında "Bu Gazetenin Mensupları" adlı manifesto niteliğinde uzunca bir yazı yayınlayan gazete, burada Kıbrıs Türk liderliğini adeta topa tutmuştur. Yazının bir kısmı şöyledir.

Bu gazete mensupları kardeş kanına girmemiş, Türk'ü Türk'e vurdurmamış, küçük yavruların öksüz, genç kadınların himayesiz, dul kalmasına sebep olmamıştır. Bu gazete mensupları "aslan" Zorlular ve "yavuz" Mendereslerle el ele vererek medeni dünya nezdinde Türkiye'nin şerefine zedelenmesine sebep olan 6-7 Eylül hadiselerinin yaratılmasında başrolü oynamamışlardır (Cumhuriyet, 26 Eylül 1960).

Nacak gazetesi 30 Eylül tarihli sayısında Cumhuriyet gazetesini "hakikate, samimiyete ve vazifeye" davet ederek, gazeteyi doğru yola gelmesi için uyarmıştır (Nacak, 30 Eylül 1960). İlerleyen zaman içinde iki gazete arasındaki kavga karşılıklı tehdide varacak noktaya ulaşmıştır. Cumhuriyet gazetesi, 14 Kasım 1960 tarihli baskısında Nacak gazetesini, Kıbrıslı Türkler ile Rumlar arasındaki ahengi ve karşılıklı güveni bozan (Cumhuriyet, 14 Kasım 1960) bir şekilde yayın yapmakla suçlarken, 4 Ağustos 1961 tarihli nüshasında Nacak gazetesi de Cumhuriyet gazetesini, Türk toplumunun davalarını çürütmek ve Rumlara hizmet etmekle (Nacak, 4 Ağustos 1961) suçlamıştır. Camilerin bombalanması hadiselerinden sonra da iki gazete amansız bir kavgaya tutuşmuşlardır. Cumhuriyet gazetesi, örtülü bir şekilde olaylardan Kıbrıs Türk liderliğini sorumlu tutan haberler yayınlamış ve yakında suçluları açıklayacağını ilan etmiştir. Haberin yer aldığı günün akşamı 23 Nisan 1962'de Cumhuriyet gazetesinin sahibi Ayhan Hikmet ve başyazarı Ahmet Gürkan kimliği belirsiz kişiler tarafından öldürülmüştür. Cinayetlerin soruşturulması sırasında Ahmet Gürkan'ın İçişleri Bakanı Yorgacis ile görüştüğü ve bu görüşmeler sırasında Türk Büyükelçiliği'nden edindiği bilgilerden hareketle camilerin bombalanmasının, TMT tarafından yapıldığını bakana aktardığı

⁵ Millet Meclisi Tutanak Dergisi.

ortaya çıkmıştır (Richter, 2011: 211; Hitchens, 1997: 54). Günümüzde halen tartışması devam eden bu konuda, TMT taraftarları maktul gazetecileri casuslukla, Cumhuriyet taraftarları ise TMT'yi toplumlararası çatışmadan fayda sağlamak için gazetecileri öldürmekle itham etmektedir. 2010 yılında Emekli Orgeneral Sabri Yirmibeşoğlu'nun, "Halkın mukavemetini artırmak için düşman yapmış gibi, bazı değerlere sabotaj yapılır. Mesela bir cami yakılır. Kıbrıs'ta biz bunu yaptık. Bir cami yaktık" sözleri akıllara doğrudan 25 Mart 1962 olaylarını getirmiştir. Eğer, Yirmibeşoğlu'nun buradaki kastı Bayraktar Türbesi veya Ömeriye Camisi ise Cumhuriyet gazetesinin iddialarının doğruluğu ortaya çıkmış olur. Fakat şurası bilinen bir gerçektir ki, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması adaya nihai bir çözüm getirememiştir. Yalnızca toplumlararası çatışmalara kısa süreli bir ateşkes sağlamıştır. Nitekim bu süreçte gerek EOKA'nın gerekse de TMT'nin faaliyetleri kesintiye uğramadan devam etmiştir.

Bu noktada Melek M. Fırat'ın tespitleri önem arz etmektedir. Fırat yapmış olduğu çalışmada konuyla ilgili görüşlerini şöyle ifade etmiştir.

Daha devletin temel kurumlarının oluşturulması aşamasında başlayan anlaşmazlıklar karşılıklı suçlamalara yol açıyor ve iki tarafta "şahinlerin" güç kazanmasına fırsat yaratıyordu. (...) Her iki toplum liderliğinde etkili olan "şahinlerin" uzlaşmaz tavırları toplumlararası ilişkilerin bozulmasına açıyor, toplumlararası ilişkiler gerginleştikçe de "şahinler" daha da bir güçleniyorlardı. Bu kısır döngüyü kırmak ve birlikte yaşama arzusu gösteren muhalifler ise, ya ortadan kaldırılıyor ya da etkisiz hale getiriliyorlardı (Fırat, 1997: 118).

Münferit ama kesintisiz ve ayrıca etkisi büyük olaylar sayesinde iki toplum arasında var olan güvensizlik pekiştirilmeye çalışılmıştır. Tarafları Türk ve Rum olan adi vakalar bile siyasileştirilmiş ve iki toplumun arasını açıcı bir malzeme haline getirilmiştir. "Dost-düşman", "azınlık-çoğunluk", "kahraman-hain" ve "varlık-yokluk" gibi kavramlarla toplumların algısı yönetilmeye çalışılmıştır. Pek tabii bu durum, toplumlararası ilişkilerin doğal mecrasında akmasını engelleyerek, güdümlü bir toplum tipinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böyle bir atmosfer içinde, daha Mart ve Nisan aylarında toplumsal infiale yol açan olayların etkisi devam ederken, 17 Eylül Pazartesi günü Rauf Denktaş'ın avukatlık bürosuna bombalı bir saldırı düzenlenmiştir. Ölen ya da yaralananın olmadığı hadise, adada büyük bir tedirginlik uyandırmıştır. Olaya ilişkin Denktaş şu açıklamayı yapmıştır: "Bu, doğrudan doğruya cemaatimizi tahrik etmek için girişilen bir faaliyettir. Bomba, komünistlerin geçen gün Cemaat Meclisinde yapmış olduğum konuşmaya cevaplarıdır. Eşeğini dövmeyen semerini döver. Bizim ise buna cevabımız hiçtir. Hiçbir harekete geçmiyeceğiz" (Bozkurt, 18 Eylül 1962). Bu olay da, 1962 yılının Mart ve Nisan aylarında cereyan eden iki hadise gibi, faili meçhul kalmıştır. Fırat çalışmasında, "bu olayın önemli bir sonucu, Türkiye'nin Lefkoşe Büyükelçisi Emin Dırvana'nın istifa etmesidir" (Fırat, 1997: 120) demiştir. Fakat burada kronolojik bir hata yapılmıştır. Büyükelçi Dırvana, Ağustos ayının sonlarında emeklilik dilekçesini Dışişleri Bakanlığına vermiş ve Dışişleri Bakanlığının 29/8/1962 tarihli yazısı üzerine Bakanlar Kurulunca 12/9/1962 tarihinde emekliye sevk edilmiştir (BCA⁶, 030.18.01.166.42.16). Çalışmaya bütünlük katması açısından Emin Dırvana'ya biraz daha yer ayırmak uygun olacaktır. Fakat onun öncesinde konunun daha iyi anlaşılabilmesi için, 27 Mayıs 1960 sonrası Türk dış politikasının genel hatlarından ve ilkelerinden bahsetmek gerekecektir.

2. 27 Mayıs 1960 Sonrası Türk Dış Politikası ve Büyükelçi Emin Dırvana

Osmanlı İmparatorluğu sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin, dış politikasını müşterek barışa katkı sağlamak üzere tesis ettiği ve bu doğrultuda imparatorluğun, "hazır ol cenge, eğer istersen sulhu salâh" anlayışından sıyrılarak, "Yurtta barış, dünyada barış" prensibine sıkı sıkıya bağlı bir dış politikaya yönelmiş olduğu söylenebilir. Atatürk Dönemi Türk dış politikası, genelde müşterek barıştan yana statükocu bir vaziyet arz ederken, dış politikanın öncelikli gayesi, milli birlik ve bütünlüğü kuvvetlendirecek ekonomik ve toplumsal reformları bir an önce yapma kaygısı olmuştur (Aras, 2010; Akşin, 1991). Milli sınırlar içinde tam bağımsız, egemen, eşit, üniter ve ulusal bir devlet hedefleyen Türkiye, bu evrede irredantist bir dış politika anlayışından özellikle kaçınmıştır. Dış politikaya hâkim bu yaklaşımın, Atatürk ve İsmet İnönü dönemlerinde istisnai durumlar dışında aynen korunduğu iddia edilebilir (Koçak, 2010: 575). Türk dış politikasının Batı ekseninde gelişmesi ve yerleşmesi anlayışı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan Sovyet tehdidiyle pekişmiştir. Batı yanlısı geleneksel dış politika anlayışı 27 Mayıs 1960 darbesiyle de kesintiye uğramadan devam etmiştir. Milli Birlik Komitesi Hükümet Programı'nda dış politikaya ilişkin prensipler aşağıdaki şekilde açıklanmıştır.

Dış politikada, İnkılâp Hükümetimizin, vazife başında bulunduğu müddetçe, takibedeceği siyasetin ana hatları, daha 27 Mayıs 1960 sabahının ilk saatlerinden itibaren Türkiye radyoları ile, memleket umumi efkârına ve bütün cihana ilân edilen prensiplere dayanmaktadır. Dış siyaset alanındaki gayemiz, her şeyden evvel Türk Milletine karşı gösterilen hürmet ve itimada uygun bir siyaset takibetmektir. Türkiye kimseye karşı düşmanlık hisleri beslemez.

⁶ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.

Uzatılan her dost eli sıkar. Kendisine karşı gösterilen hakiki ve samimî dostluğa, aynen mukabele eder. (...) Sağlam bir dünya barışının kurulmasına engel olan anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak ve bu şansı mümkün kılacak zemini hazırlamak maksadıyla sarf edilmekte olan gayretleri Türkiye büyük ve yakın ilgi ile takibetmektedir. Bu gayretlerin başarı ile sonuçlanması için Hükümetimiz mevcut vecibeleri dairesinde, kendisine düşen vazifeyi yapmaktan hiçbir zaman geri kalmayacaktır. Türkiye'nin bu gayelere erişmek için sarf ettiği gayretlerde dayanağı, Birleşmiş Milletler ile NATO ve CENTO ittifaklarıdır (MBKGKT⁷, 1960: 4).

27 Mayıs günü yapılan açıklamalarla, hareketin iç politikaya yönelik olduğu, bu nedenle dış politikaya dönük herhangi bir değişiklik yapılmayacağı zaten bildirilmiştir. Yeni kurulan hükümete Fatih Rüşti Zorlu'nun yakın arkadaşlarından Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Selim Sarper'in Dışişleri Bakanı olarak atanması, dış politikada devamlılığı sağlamak için atılmış bir adımdır. Sarper'in göreve başladıktan sonra eski bakan Zorlu ile uzun bir görüşme yapması ve 1 Haziran günü basın mensuplarına verdiği demeçte, yeni hükümetin dış politikasında hiçbir değişikliğe gidilmeyeceğini, NATO, CENTO, Londra ve Zürih ve diğer tüm anlaşmalara sadık kalınacağını belirtmesi (Milliyet, 2 Haziran 1960) Türkiye'nin müttefiklerini rahatlatmıştır. Nitekim 28 Haziran'da Sovyetler Birliği Başkanı Nikita Kruşçev'in işbirliği çağrısına Türkiye olumlu bir cevap vermemiştir (Kuneralp, 1981: 127-128). Milli Birlik Komitesi'nin dış politikaya dönük süreklilik ve barış vurgusu, yeni rejimin kısa zamanda kırkı aşkın devlet tarafından tanınmasını sağlamıştır (Milliyet, 4 Haziran 1960). Yeni hükümet, programında Kıbrıs'a da yer ayırmıştır.

Dost ve müttefik Yunanistan ile olan münasebetlerimize de işaret etmek isteriz. Bu münasebetlerin Kıbrıs meselesinin hallinden sonra ananevi bağlarımıza ve müşterek menfaatlerimize uygun olarak geliştiğini memnuniyetle müşahede ve bu gelişmenin ileride daha da kuvvet bulmasını samimiyetle temenni etmekteyiz. Kıbrıs'taki cemaatimizin haklarının ve menfaatlerinin korunmasına ve Kıbrıslı soydaşlarımızın istikbalinin teminat altına alınmasına imkân verecek olan Zürih ve Londra Anlaşmalarının nihai tekemmül safhasına ulaşmaktayız. Kıbrıslı soydaşlarımızın Kıbrıs Cumhuriyeti bünyesinde milletimizden ve Hükümetimizden daima görecekları yakın alâka ve muhabbetle yürekleri ferah ve başları dik olarak şeref ve vekarla vazifelerini yerine getireceklerine, mesuliyetlerini alacaklarına ve refah ve saadet içinde yükselip ilerliyeceklerine inanıyoruz (MBKGKT, 1960: 4).

Hükümetin, Kıbrıs sorununa; Yunanistan ile ilişkileri geliştirmek, Londra ve Zürih Antlaşmaları'nın kurmuş olduğu düzeni devam ettirmek ve Kıbrıslı Türklerin refahını yükseltmek üzere üç açıdan yaklaştığı anlaşılmaktadır. Darbe sonrası yaşanan toplumsal ve siyasi kriz bir taraftan, dış borçların yarattığı ekonomik kriz diğer taraftan olmak üzere, Türkiye her açıdan ciddi sıkıntılarla mücadele ediyordu. Öyle ki, Haziran başında ordu mensupları öncülüğünde hazineye yardım kampanyaları başlatılmış, bu kapsamda halkın tüm kesiminden vatandaşlar hazineye ziynet eşyalarını bağışlamaya başlamışlardır (Milliyet, 10 Haziran 1960). Dahası, hükümet tasarruf tedbirleri kapsamında yurtdışı temsilciliklerini bile azaltma yoluna gitmiş ve bu doğrultuda Zürih Konsoloslugu kapatılmıştır (Kuneralp, 1981: 134). Askerler, bu açmazlardan kurtulabilmenin yegâne yolu olarak statükocu ve barış yanlısı bir dış politika izlemenin doğru olacağına kanaat getirmişlerdir. Bu nedenle iç meselelerinin zaman kaybetmeden çözülmesi, dış politika konularından daha öncelikli olarak görülmüş ve dış politika krizlerinin içine çekilmekten özellikle kaçınılmıştır.

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin 16 Ağustos 1960 tarihinde ilan edilmesiyle başlayan süreçte, Türkiye'nin adaya yönelik siyaseti genelde bu anlayış çerçevesinde şekillenmiştir. Türkiye'nin bu süreçte temel amacı, Kıbrıs nedeniyle bölgesel veya küresel krizden olabildiğince uzak durmak ve anlaşmazlıkların barışçıl yollardan çözüme kavuşturulması olmuştur. Türkiye bu amaca ulaşabilmek için kendisine üç yol belirlemiştir. Bunlar şöyle sıralanabilir: Kıbrıs Antlaşmaları ile kurulan düzeni uluslararası platformlarda savunmak, Lefkoşa'ya antlaşmalarla kurulan cumhuriyeti koruyup kollayacak bir büyükelçi tayin etmek ve son olarak Kıbrıs Türk liderliğine ihtiyatla yaklaşmak. Hükümet belirlediği bu politikaları bir bir hayata geçirmeye çalışmıştır. 27 Mayıs sonrası Türkiye'nin Kıbrıslı Türk liderlere bakışında ciddi bir değişim yaşanmıştır. Dr. Fazıl Küçük ve Rauf Denktaş, Menderes'in adamları olarak görülmüş ve bu çerçevede ciddi eleştirilere maruz kalmışlardır. Her ne kadar 27 Mayıs sonrası her iki lider Cemal Gürsel'i kutlamış ve Ankara'ya bağlılıklarını bildirmiş (Milliyet, 4 Haziran 1960) olsalar da, yine de Ankara nazarında itibarları artmamıştır. Kıbrıs Türk liderler, Ankara'nın yeni yönetiminin güvenini kazanmak maksadıyla, Lefkoşa'da büyük bir miting düzenlemişler, darbe sırasında hayatını kaybeden hürriyet şehitlerine mevlitler okutmuşlar (Nacak, 10 Haziran 1960) ve Türkiye'de başlatılan hazineye yardım kampanyasına, "Menderes rejiminin uçuruma sürüklediği Türkiyemizin kurtarılmasında bizim de bir şeref payımız olsun" sözleriyle

⁷ Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı.

desteklerini ifade etmişlerdir (Nacak, 17 Haziran 1960; Küçük, 2009: 102). Kısacası Dr. Küçük ve Denктаş, Ankara'nın gözüne girebilmek için her yolu denemiştir.

Dr. Küçük ve Denктаş'ın bu faaliyetlerine rağmen Ankara hükümeti, Kıbrıs'ta Türk liderlere karşı ihtiyatını sürdürmüş, bu bağlamda temmuz sonu ve ağustos başında yapılacak temsilciler meclisi ve cemaat meclisi seçimleri öncesinde, olası alternatifleri dahi değerlendirmiştir. Ankara'nın Dr. Küçük ve Denктаş'a karşı temkinli ve ihtiyatlı tutumu, Kıbrıs'taki muhalifleri de hareketlendirmiştir. Sağ muhalif kanattan Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu Eski Başkanı Faiz Kaymak, 24 Haziran'da Ankara'ya bir ziyaret gerçekleştirmiş ve burada sırasıyla Dışişleri Bakanı Selim Sarper, Hükümet ve Devlet Başkanı Cemal Gürsel ve CHP Başkanı İsmet İnönü ile görüşmüştür. Diğer taraftan sol muhalefetin lideri Dr. İhsan Ali de harekete geçmiştir.⁸ Fakat 31 Temmuz'da yapılan seçimleri, Dr. Küçük ve Denктаş'ın desteklediği Milli Cephe'nin kazanması Dr. Küçük ve Denктаş'a büyük moral olmuştur. Seçim sonuçları en azından bu iki liderin statüsünü yeniden yasal ve meşru bir zemine taşımıştır. Fakat seçim sonuçlarına rağmen, Ankara'nın bu iki lidere karşı temkini elden bırakmadığı görülmüştür. Denктаş'ın "27 Mayıs ihtilal hükümeti Kıbrıs'ta olanı bilemiyordu. (...) 18 ay içinde gönderdiğim raporlara kimsenin kıymet vermediğini görmenin acısını yaşıyordum" (Denктаş, 2005: 129-135) sözleri Ankara'nın tavrını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Dr. Küçük ve Denктаş, muhalefet karşısında kazandıkları seçim zaferi sonrasında Ankara'nın tavrını beklemeye başlamışlardır. 16 Ağustos'ta adaya gelecek büyükelçinin getireceği mesaj, ortaya koyacağı yol haritası ve söz konusu liderlere karşı tutumu, Ankara'nın Kıbrıs'a yönelik siyasetini büyük ölçüde açığa çıkaracaktı. Bundan dolayı Denктаş'ın da ifadesiyle, "herkeste bir iç sıkıntısı vardı" (Denктаş, 2005: 129). Diğer taraftan, Kıbrıslı Türk liderler, darbe sonrasında Ankara ziyaretlerinde Başbakanlık Müsteşarı Alparaslan Türkeş ile yapmış oldukları bir görüşmede, Türkeş'ten Menderes zamanında aldıkları askeri yardımın devam etmesini ve Makarios'un karşısında durabilecek, mert, cesur, Kıbrıs ile yürüttükleri davaya inanan bir sefir talebinde bulunmuşlardır. Bu talep üzerine Türkeş'in cevabı, "size asker ve aynı zamanda Kıbrıs'la yakından ilgili bir sefir göndereceğiz" (Denктаş, 1997: 336) şeklinde olmuştur. İşte tüm bu nedenler Kıbrıs'ta yoğun bir meraklı bekleme yaratmıştır. 27 Mayıs Hükümeti, Kıbrıs'taki seçilmiş liderlerin beklentileri karşılayacak bir büyükelçi yerine, kendi beklentilerini yerine getirecek Emekli Yarbay Emin Dırvana'yı, 12 Ağustos 1960 tarihinde Lefkoşa Büyükelçisi olarak atamıştır (BCA, 030.11.1.283.18.15). Kıbrıs'ın ilk Türkiye Büyükelçisi Emin Dırvana, 16 Ağustos 1960 tarihinde adaya giderek görevine başlamıştır. Bu dönemde Ankara'nın Moskova, Bağdat, Viyana, Vatikan, Şam ve Lefkoşa büyükelçilikleri gibi önemli merkezlere asker kökenli kişileri büyükelçi olarak atadığı görülmüştür (CSTD⁹, 1962: 403). Dırvana da bunlardan biri olup, iyi derecede İngilizce, Almanca ve Fransızca biliyordu. 1 Mayıs 1929 yılında Harp Okuluna giren Dırvana yarbaylık rütbesinden 22 Nisan 1954 tarihinde kendi isteğiyle emekliye ayrılmıştır (BCA, 30.18.1.2/91.49.17/400-34). Askerlik kariyeri iyi geçmiştir. Mayıs 1940'ta müttefiklerle Beyrut'ta başkomutanlar seviyesinde yapılacak askeri görüşmelere Mareşal Fevzi Çakmak'ın yanında katılmıştır (BCA, 30.18.1.2/91.49.17/400-34). Emekli Albay İsmail Tansu'ya göre, Emin Dırvana'nın büyükelçi olmasında yabancı dil bilmesi de etkili olmuştur (Tansu, 2001: 242). Dırvana'nın, göreve başladığı ilk günden itibaren Denктаş ile yıldızı bir türlü barışmamıştır. Denктаş'a göre Dırvana, *diplomatik tecrübesi ve bilgisi olmayan, tepeden inme bir Büyükelçi idi* (Denктаş, 1997: 365). Dırvana'ya göre Denктаş ise, *cemaatler arası çatışma isteyen, Taksim fikrinden vazgeçmemiş bir fanatikti* (Denктаş, 2005: 129-147). Dırvana, Kıbrıs'ta kurulan düzeni korumak, toplumlararası çatışmaları önlemek kısacası Kıbrıs Cumhuriyeti'ne sahip çıkmak için vazifelendirilmiştir. Bu bağlamda liderler ve toplumlar arasında iyi ilişkiler tesis edilmesine ve Kıbrıs Türklerinin kalkınmasına yardımcı olmak, Dırvana'nın önem verdiği kaygıların başında gelmiştir. Fakat bu duygu ve düşünceler çerçevesinde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin yaşayabileceğine dair en ufak bir umut, Denктаş ve çevresinde, Kıbrıs Rumlarına ve Makarios'a olan güvensizlikten dolayı oluşmamıştır. Büyükelçi ile Denктаş arasındaki çatışmanın temelinde bu düşünce farklılığı yatıyordu.

Dırvana'nın göreve başlaması üzerine gerçekleştirilen ziyarette "O gün geldiğinde ve Makarios anlaşmaları yıktığında, büyükelçi olarak geldiğiniz Kıbrıs'tan vali olarak ayrılmanızı temenni ediyoruz" diyen Denктаş'a Dırvana'nın cevabı, yumruğunu masaya vuracak derecede sert olmuştur (Denктаş, 2005: 134). Bunun üzerine Dırvana Denктаş'ı şu sözlerle uyarmıştır: "Hükümetim bu anlaşmalara imzasını koymuştur. Bu anlaşmaları kimse değiştiremez, hiç kimsenin buna gücü yetmez. Kimden gelirse gelsin böyle bir teşebbüse girişenler Türkiye'yi karşısında bulacaktır" (Denктаş, 2005: 366). Bu konuşma, merak edilen tüm soruları şüpheye mahal vermeyecek şekilde yanıtlamıştır. Dırvana, güvensizlikler üzerine inşa edilen, toplumların kesin ve keskin çizgilerle ayrıştığı, bölgesel ve küresel gelişmelerden etkilenen bir adaya büyükelçi tayin edilmiştir. Bu süreçte EOKA ve TMT'nin faaliyetleri devam etmiş, üstelik yeni kurulan

⁸ 1960-1962 yılları arasında Kıbrıs Türkleri arasında ortaya çıkan muhalefet hareketleri için bkz: Ahmet An (2005). *Kıbrıs'ta Fırtınalı Yıllar*, Lefkoşa: Galerî Kültür Yayınları.

⁹ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi.

devlette görev alanların çoğunluğu büyük ölçüde bu örgütlerle bağlantılarını sürdürmüşlerdir. Makarios tarafından, özellikle EOKA'nın gözü kara adamlarına devlette önemli bakanlıklar ve mevkiler verilmesi, kısa zaman sonra EOKA'nın tamamıyla devleti ele geçirmesine neden olacaktır. TMT ise, kendi çizgisi dışına çıkanları tehdit etmekten geri durmamıştır. Mesela, Rumlarla uyarılara rağmen ticaret yapanlar dövülmüş (Tülümen, 1998: 27), Dr. Küçük ve Denктаş'ı tenkit edenler ölümle tehdit edilmiştir (Denктаş, 2005: 132). Kısacası adada iç huzur bir türlü tesis edilememiştir. Kadro dağıtımında yaşanan adam kayırma olaylarının mağdurları, geçim sıkıntısı çekenler, TMT'nin tehdidine ve şiddetine maruz kalanlar, Makarios'un açıklamalarından endişe duyanlar, bunların hepsi bir çözüm bulmak için büyükelçiliğe müracaat ederek, Dırvana'dan yardım beklemişlerdir (Tülümen, 1998: 24-31). Dırvana Ankara'dan kendisine verilen talimat doğrultusunda görevini ifa etmeye çalışmıştır. Kıbrıs'ta 1960 Anayasası'nın uygulanmasına yönelik bir politika ortaya konulmuş ve bu kapsamda ayrı belediyelerin kurulmasına, idarede 70/30 nispetinin korunmasına ve Kıbrıslı Türklerin ekonomik kalkınmasına önem verilmiştir.

Emin Dırvana görev süresi boyunca sürekli olarak Denктаş ile karşı karşıya gelmiştir. Denктаş'ın politik tavrından ve üslubundan hoşnut olmayan Dırvana, Denктаş'ı, Kıbrıs Türklerini sürekli kıskırtmakla ve üstüne vazife olmadığı halde lüzumlu lüzumsuz Rumlarla didişmekle suçlamıştır (Milliyet, 15 Mayıs 1964). Denктаş ise Dırvana'yı, Rumların Kıbrıs Cumhuriyeti'ni yıkma gayretlerine inanmayan ve iki yıllık sefirliği müddetince Kıbrıs Türklerine 22 senelik bir zaman kaybettirmiş bir kişi olarak tanımlamıştır (Milliyet, 16 Nisan 1964). Denктаş'ın suçlamaları karşısında Dırvana kendisini, "Kıbrıs Cumhuriyeti'ni ben kurmadım, statüsünü de ben hazırlamadım. Bana kalsa idi başka türlü hazırlardım. Ama devletimin müttefikleri ile birlikte imzaladığı ve garanti ettiği statüye göre yaşatılmasını kollamak görevlerim meyanındaydı" sözleriyle savunmuştur (Milliyet, 15 Mayıs 1964). Cemaat Meclisi Başkanı olarak Denктаş'ın asli vazifesinin Türk cemaatinin ekonomik ve sosyal kalkınmasına hizmet etmek olduğunu fakat Denктаş'ın bu işlerle gereği gibi ilgilenmeyerek görevini yerine getirmediğini Dırvana şu sözlerle ifade etmiştir: "Ama çok geçmeden anladım ki Denктаş'ın kafası ile Türk Cemaatinin bu kalkınmasını yürütmek çok güç olacaktır. Değıştirilmesinde daha fazla ısrar etmediğime sonradan pişman oldum. Cemaat Meclisinin başında bu işe daha uygun biri olsaydı Cemaatin hali bugün çok daha başka olabilirdi" (Milliyet, 15 Mayıs 1964). Şüphesiz, Büyükelçi ile Denктаş arasında yaşanan olumsuzluklar Kıbrıslı Türklere faydadan çok zarar vermiştir. Dırvana ile Denктаş arasındaki anlaşmazlıklar en çok Makarios'un ekmeğine yağ sürmüştür. Makarios, bu anlaşmazlıklardan cesaret alarak anayasa konusunda daha cesur adımlar atma fırsatı yakalamıştır.

Makarios hem Kıbrıs'ta büyükelçilik ile Kıbrıs Türk idaresi arasındaki çatışmayı hem de Türkiye'de yaşanan siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkları bir fırsata çevirmenin peşine düşmüştür. Ayrı belediyelerin kurulması, Kıbrıs Ordusu'nun oluşturulması ve 70/30 oranının uygulanması konularında kriz çıkardığı gibi Enosis yolunda sürekli açıklama yapmaktan da çekinmemiştir. Makarios'un amacı, Kıbrıslı Türklerin konferans masasında kazandıkları bütün avantajları ortadan kaldırmak olmuştur (Oberling, 1987: 57). Ekonomik, sosyal ve askeri açıdan zayıf durumda olan Kıbrıslı Türkleri yıldırarak devlet idaresinden uzaklaştırmak için Makarios tüm yolları denemiştir (Göktepe, 2003: 152). Cumhurbaşkanı Muavini Dr. Fazıl Küçük'ü yabancı ülke ziyaretlerine dâhil etmediği gibi kendisine ziyaretler hakkında da bilgi vermemiştir. Dr. Küçük, tüm olan bitenden gazeteler vasıtasıyla haberdar olabilmıştır (Oberling, 1987: 56). Dahası, Makarios bu ziyaretler sırasında Rum toplumunun görüşlerini, devletin görüşü gibi sunmuş (Tülümen, 1998: 49) ve Enosis için destek aramıştır (O'Malley ve Craig, 2007: 89). Halbuki her yönüyle bu durum Kıbrıs Anayasası'nın 46. maddesine aykırılık teşkil etmektedir. Zira bu maddeye göre, yürütme gücü Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı tarafından icra olunmak zorundadır. Dış ilişkilerini kendi denetiminde tutan Makarios, devletin iç işlerinde de Türklere fırsat tanımamıştır. Mesela, üç Türk bakan, Rum müsteşarlara söz geçirememekten şikâyet etmiştir (Tülümen, 1998: 30). Bürokraside de önemli sorunlar ortaya çıkmıştır. Kıbrıslı Türkler arasında en önemli sorun, yetişmiş insan gücü noksanlığıydı. Makarios bu durumu ileri sürerek önemli mevkilere Türklerin gelmesini engellemiştir. O dönemde adada toplam 3.274 üniversite mezunu vardı ve bunların 640'ı yani % 19,5'i Kıbrıslı Türklere meydana geliyordu (Oberling, 1987: 58). Bunların yanında Makarios Helenizm propagandası için devletin tüm imkânlarını sonuna kadar kullanmıştır. Okul, Kilise ve Kıbrıs Radyo ve Televizyon Kurumu bunlar arasında en önde gelenleridir (Oberling, 1987: 55). Resmi kurumlar yoluyla yapılan Helenizm propagandası öyle bir noktaya varmıştı ki, 1962 yılına gelindiğinde İçişleri Bakanı Yorgacıs, "Kıbrıs'ta Rum olmayan, Rum gibi düşünmeyen ve kendini sürekli Rum gibi hissetmeyen kimselere yer yoktur" (Plümer, 2001: 55) diyebilmiştir. Kıbrıslı Türklere yönelik tahrik edici sözlerin 1962 yılından itibaren yoğunlaşması, toplumlararası anlaşmazlıkların kronik uzlaşmazlıklara dönüşüp kemikleşmesine neden olmuştur. Makarios, doğduğu köy Panayia'da Kıbrıslı Türklere çok ağır hakaretler edip, bir nevi çatışmanın fitilini ateşlemiştir. Makarios şöyle konuşmuştur: "Helenizmin korkunç düşmanı olan Türk ırkının bir parçasını oluşturan bu küçük Türk cemaati adadan sürülmedikçe, EOKA kahramanlarının görevinin bittiği düşünülemez" (Reddaway, 1986: 133). Makarios açık

şekilde Zürih ve Londra Antlaşmaları'na ve Kıbrıs Anayasası'na aykırı davranmış ve tüm uyarılara rağmen yine de bildiğini okumuştur. (Richter, 2011: 192-206). Makarios Mayıs 1962'de Washington'u ziyaret ettiğinde, Amerikalı yetkililer Makarios'tan Kıbrıs'taki gerilimi tırmandırmaya ve BM'deki tarafsız ülkelerden destek arayışına son vermesini talep etmişlerdir (O'Malley ve Craig, 2007: 89). Yine de tüm kaygılarına rağmen ABD, Kıbrıs sorununa müdahil olmaktan, Türkiye ile Yunanistan arasındaki hassas dengeyi bozmamak adına uzak durmayı tercih etmiştir (Uslu, 2000: 45). Yunan Başbakan Karamanlis de Makarios'un aşırıya kaçmasından endişe duymuştur (Richter, 2011: 198-199). Makarios bir nebze İngiltere'ye güvenmenin yanında, tüm umutlarını BM'ye bağlamış ve antlaşmaların hiçbir zaman Kıbrıs halkının onayına götürülmedikleri için geçersiz sayılmaları gerektiğini, tek kalıcı çözümün ise self determinasyon olduğunu savunmuştur. ABD, İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ın statükoyu savunması karşısında Makarios yönünü Sovyetler Birliği'ne ve Bağlantısızlar'a çevirmeye başlayarak buralardan umduğu desteği aramaya koyulmuştur.

Makarios'un Kıbrıs Anayasası'nı değiştirme gayretleri, Enosis lehine yaptığı açıklamalar ve Kıbrıs Türklerini azınlık statüsüne çekme uğraşları, adada statükoyu savunan Türkiye'yi oldukça rahatsız etmiştir. Makarios'un Türkiye'yi ciddiye almadığı tavırları karşısında Ankara, Lefkoşa Büyükelçiliği aracılığıyla bir sonuç alamayınca, çareyi Makarios'u Ankara'ya davet etmekte bulmuştur. Garantör üç ülke de bu süreçte kendi iç sorunlarıyla meşgul olduğundan hiçbiri Kıbrıs'ı birinci derecede önemsememiştir. Bu yüzden Türkiye, diğer iki garantör ülke nezdinde yaptığı girişimlerden istediği sonucu bir türlü alamamıştır. Örnek vermek gerekirse, Anayasaya aykırı hareket etmelerinden ve tatbik etmiş oldukları politikardan dolayı Türkiye, Kıbrıs Hükümeti nezdinde 13 Şubat 1962'den 1963 Aralık ayı başına kadar ondört defa; Yunan Hükümeti nezdinde 1960'dan 1963 Aralık ayı sonuna kadar onbir defa; 1962'den 1963 Aralık ayı sonuna kadar İngiltere Hükümeti nezdinde beş defa nota vermiştir (MMTD, 1964: 207). Vaziyet böyle olunca, Türkiye garantör ülke sıfatıyla iş işten geçmeden Makarios'u Ankara'ya çağırıp durumun ciddiyetini doğrudan kendisine söyleme ve O'nu ikaz etme ihtiyacı hissetmiştir. İşte bu ihtiyaç 22-26 Kasım 1962 tarihinde gerçekleşen Makarios'un Ankara ziyaretini doğurmuştur.

3. Makarios'un Ankara Ziyareti

Makarios'un Ankara ziyaretini iki gün öncesinden manşetten duyuran Bozkurt, Milliyet ve Nacak gazeteleri, "*Makarios Nihayet Türkiye'ye Gidiyor*" (Bozkurt, 22 Kasım 1962) , "*Makarios Ankara'ya Geldi*" (Milliyet, 23 Kasım 1962) , "*C.B. Makarios Türkiye'de*" (Nacak, 23 Kasım 1962) sözleri ile bu ziyareti ilk sayfadan aktarmışlardır.

Resmen açıklandığına göre Cumhurbaşkanı Makarios, 22 Kasım Perşembe günü sabah saat 11.45'te Türkiye'ye gidecektir. Lefkoşa Uçak Alanı'nda resmi şahsiyetler ve kordiplomatik tarafından uğurlanacak olan Makarios, Ankara ve çevresini ziyaret edecek ve Türk adamlarıyla görüşmeler yapacaktır. Bu görüşmeler arasında Kıbrıs meselesinin ele alınacağına muhakkak nazarıyla bakılmaktadır (Bozkurt, 20 Kasım 1962).

Makarios'un Ankara ziyareti belli bir program çerçevesinde gerçekleştirilmiş olup, bu programın detaylarını gazetelerden takip etmek mümkündür. Daha sonra programın bazı bölümleri Makarios'a karşı yapılan protesto gösterilerinden dolayı aksasa da genel olarak bu programa göre hareket edilmiştir. Buna göre, Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios, Türkiye Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in daveti üzerine dört günlük bir ziyarette bulunacak, Türkiye Cumhurbaşkanı'nın Türk Hava Kuvvetlerine bağlı özel uçağıyla Lefkoşa Hava Alanından Türkiye'ye hareket edecektir. Bu dört günlük gezi programına göre Makarios, saat 14.00'de Ankara Hava Alanına varacak ve hava alanında Türkiye Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Senato Başkanı, Büyük Millet Meclisi Reisi, Başbakan, Bakanlar, Kordiplomatik Mümessel, sair resmi zevat ve 21 pare topla karşılanacaktır. İhtiram Kıta'sının teftişinden sonra Gürsel'in Makarios'u karşılayacağı ve Makarios'un mukabele edeceği belirtilmektedir. Bu dört günlük Ankara ziyareti esnasında Makarios'un Anıtkabir'e çelenk koyacağı, Çankaya'da Makarios şerefine yapılacak resmi ziyafete icabet edeceği, 23 Kasım Cuma günü Türkiye Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ile özel bir görüşme yapacağı, aynı günün öğleden sonrasında Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesinin Radyo-İzotop tesislerini ziyaret edeceği belirtilmektedir. Makarios'un 24 Kasım Cumartesi günü Hitit Arkeoloji Müzesi ve Çubuk Barajını ziyaret edeceği, gece ise Devlet Operasının vereceği özel temsilde hazır bulunacağı ve son olarak Pazar günü Göreme'deki tarihi eserleri ziyaret edeceği ifade edilmiştir. Makarios'un resmi ziyaretinin 26 Kasım Pazartesi günü sona ereceği ve Ankara'dan Kıbrıs'a doğru yine özel uçakla hareket edeceği, aynı gün saat 17.30'da Lefkoşa'da olacağı belirtilmiştir (Bozkurt, 21 Kasım 1962).

Makarios'a Ankara gezisinde, Kıbrıs Dış İşleri Bakanı Spiros Kiprianu, Siyasi Daire Müdürü Pakroklos Stavru, Dışişleri Bakanlığı Protokol Şefi Pelaylas, Protokol Şefi Yardımcısı Hüseyin Musa, Enformasyon Dairesi Müdür Yardımcısı Necati Sağer refakat etmiştir. Ayrıca kafilde Kıbrıs Haberler Ajansı Müdürü Miltadis Hristodulu ve Televizyon Film Şubesi Şefi George Lanitis de bulunmuştur. Makarios'u Lefkoşa Hava Alanından uğurlayanlar arasında ise Makarios'un babası başta olmak üzere, Cumhurbaşkanı

Muavini Dr. Fazıl Küçük, Temsilciler Meclisi Başkanı Glafkos Klerides, Başkan Vekili Orhan Müderrisoğlu, Türk Cemaat Meclisi Asbaşkanı Şemsi Kazım, Bakanlar, Rum mebuslar, Kordiplomatik ile Askeri ve Mülki zevat yer almıştır (Bozkurt, 23 Kasım 1962). Makarios, Ankara'da Cemal Gürsel tarafından bizzat ve 21 pare top atışıyla karşılanmıştır. Kıbrıs'ın Türkiye Büyükelçisi Mehmet Ertuğruloğlu ise daha önce uçağa çıkarak Cumhurbaşkanını karşılamıştır. Ayrıca, Makarios'un bu ziyaretinin hazırlıkları ile ilgilenmek üzere Büyükelçi Dr. Mazhar Özkol da bir gün önce eşi ile birlikte uçakla Türkiye'ye hareket etmiştir. Kıbrıs siyasi çevreleri ve kamuoyu Makarios'un Türkiye'ye yapacağı bu ilk resmi ziyarete büyük bir ilgi göstermiş ve bu ziyaret günü gününe Kıbrıs'taki televizyonlarda gösterilmiştir (Milliyet, 21 Kasım 1962).

Makarios'un Türkiye ziyaretinin basına yansıyan nedenleri olarak iki devlet arasındaki dostane ilişkileri güçlendirmek ve işbirliğini artırmak gösterilmiştir. 22 Kasım 1962 tarihli Bozkurt gazetesinin aktardığına göre Makarios, Anadolu Ajansı ve Türkiye Radyolarına verdiği demeçte ziyaretinin sebepleri olarak şunları söylemiştir.

Bu ziyaretin, iki memleket arasında mevcut dostane münasebetleri takviye edeceğine şüphe yoktur. Şahsi temasların, memleketlerimiz arasındaki iyi münasebetler ve işbirliğine yardım edeceğine kaniim. (...) Bu vesile ile memleketlerimiz arasındaki müşterek mevzularda görüşmelerde bulunacağımız tabiidir (Bozkurt, 22 Kasım 1962).

Makarios'un resmi açıklamasına benzer şekilde, Ankara Radyosu da dost ve kardeş Kıbrıs'ın Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios'un, memleketin misafiri olarak geleceğini ve bu ziyaretin iki dost ve kardeş millet arasındaki mevcut sevgi ve kardeşlik hislerini kuvvetlendireceğini, aynı zamanda iki memleket arasındaki samimi dostluğun gelişmesine büyük etkisi olacağını ifade etmiştir (Bozkurt, 22 Kasım 1962). Haberlerden anlaşılacağı üzere Türk tarafınca bu ziyaret olumlu karşılanmakta ve sonuçlarının iyi olacağına inanılmaktadır.

Hâlbuki eski Büyükelçi Turgut Tülümen'e göre Makarios dünyanın değişik yerlerine yaptığı ziyaretler sırasında Rum toplumunun görüşlerini devletin görüşleri gibi sunmakta, Türk toplumunu adeta azınlık mertebesine indirmeye çalışmaktadır (Tülümen, 1998: 49). Makarios, Londra ve Atina'ya gittiği halde, üçüncü garantör devlet olarak Türkiye'ye karşı umursamaz bir tutum içine girmiştir. Makarios'un Türk toplumunun haklarını korumak amacıyla anayasaya konmuş hükümlerin antidemokratik olduğunu, dolayısıyla bu maddelerin kaldırılması gerektiğini açıkça savunması Türkiye'de büyük bir rahatsızlık yaratmıştır. Gidişatın kötü olduğunun farkında olan Türkiye, işte bu noktada Makarios'un Ankara'yı ziyaret etmesi fikrini ortaya atarak bir çözüm bulma yoluna gitmiştir.

Kıbrıs Türklerinin bu ziyaretten oldukça umutlu oldukları anlaşılmaktadır. Makarios'un Enosis yönlü politikalarına bu ziyaret sonrası son verebileceği düşünülmüştür. Bu düşünceye göre, Makarios ziyareti vesilesiyle Türk Milletinin ve Türk devlet erkânının Kıbrıs hakkındaki ciddi ve müspet tutumlarına yakından şahit olacak, her zaman için Kıbrıs'ta sulh ve sükûnun temin edilmesi yolunda büyük gayretler sarf etmiş olan Türk ulusunun ve onun öncülerinin Kıbrıs konusunda ne derece kararlı olduklarını bizzat görecektir ve anlayacaktır. Ayrıca bu ziyaret vesilesiyle, Türkiye'nin Ortadoğu'daki sulh ve barışın demir kalesi olduğunu ve bu nedenle de Kıbrıs'ta sulh ve barışın bir an önce yerleşmesi konusunda ısrarcı tutumunu Makarios'un anlayıp, birçok hakikatin sırrına ereceği umulmaktadır. Nitekim, Makarios'un Cumhurbaşkanı olduktan sonra sürdürdüğü politik tavrı Kıbrıslı Türkleri endişelendirmiştir. Bu doğrultuda genel algı, Makarios'un Kıbrıs'ta barışı temin konusunda şu ana kadar başarısız olduğu, antlaşmaların hükümlerine riayet etmediği ve her geçen gün anayasayı çiğnediği şeklinde olmuştur. O nedenle, Kıbrıslı Türkler arasında Makarios'un bu hatalı ve yanlış tutumunu bu ziyaret neticesinde değiştirmek için bir ikaz olacağı beklentisi yaygınlık kazanmıştır (Bozkurt, 22 Kasım 1962). Makarios'un ziyaretiyle ilgili vurgulanan diğer bir husus da, O'nun izlemiş olduğu siyasetin ne Türkiye'nin ne Yunanistan'ın ne de Batılı devletler tarafından yürütülen politikayla örtüştüğü, dolayısıyla Makarios'un Ankara ziyareti sonrasında bu sakat politikaya bir son vereceği umudu olmuştur (Bozkurt, 22 Kasım 1962). Sonuç olarak Kıbrıs Türk tarafının yukarıdaki nedenlerden ötürü bu ziyaretten oldukça ümitli olduğu söylenebilir.

Rum tarafı da ziyaretten oldukça umutlu olduğunu göstermiştir. Rum basınına göre, Türkiye bu ziyaret neticesinde Londra ve Zürih Antlaşmaları'nın Türkiye ile Yunanistan'ın arasını açtığı gibi, Kıbrıslı Türkler ile Rumlar arasındaki dostluğu da baltaladığını yakından görecektir (Bozkurt, 23 Kasım 1962). Ayrıca, bu antlaşmaların Türkiye ile Yunanistan arasında yapıcı bir ilişki kurmadığı, Kıbrıs'taki fanatik Türklerin anayasa maddelerini gösterip aşırı taleplerde bulunmasının dünya çıkarlarına uygun olmadığı, Türkiye'nin adaya tek taraflı müdahalesinin kabul edilemeyeceği ve son olarak anayasanın tekrar gözden geçirilip demokrasi kurallarına uygun bir şekilde yeniden düzeltilmesinin gerekli olduğu şeklinde yazılar Rum basınında yer almıştır (Bozkurt, 23 Kasım 1962). Bu haberlerden, Rum tarafının Makarios'un Ankara ziyaretine anayasanın değiştirilmesi açısından baktığını ve Türkiye'nin bu değişikliklere sıcak yaklaşarak adadaki anayasal sorunu çözeceği ümidini taşıdığına söylemek mümkündür.

Makarios'un Ankara ziyaretine her iki taraf farklı açılardan yaklaşmışlardır. Kıbrıslı Türkler, adadaki siyasal sorunların antlaşmaların ve anayasanın harfiyen uygulanmasıyla düzeleceğini savunurken, Kıbrıslı Rumlar antlaşmaların ve anayasanın sorunların ana sebebi olduğunu iddia etmişlerdir. Görüldüğü üzere her iki taraf da çözüm için orta yolu kapalı tutmuştur.

Türkiye basınında da Makarios'un bu ziyaretinin altında yatan sebepler irdelenmeye çalışılmıştır. Basın genel olarak, Makarios'un İngiltere ve Yunanistan'ın ardından Türkiye'yi ziyaret etmesini Kıbrıs'la ilgili ülkeleri ziyaret serisi olarak yorumlamıştır. Fakat yine de, Kıbrıs'taki sorunları irdeleyen, anlaşmazlıkları tartışan ve adadaki bozguncu aşırı faaliyetlere yer ayıran gazeteler olmuştur (Milliyet, 22 Kasım 1962). Özellikle Makarios'un Kıbrıslı Türkleri azınlık duruma düşürmek için büyük bir çaba harcadığı vurgulanmıştır (Milliyet, 22 Kasım 1962).

Makarios'un Ankara ziyaretinin uluslararası basına yansıyan nedenleri yukarıda yazılanlardan daha net bir şekilde ifade edildiği söylenebilir. Reuters Haber Ajansı, Makarios'un Ankara görüşmelerinin beş önemli konuda toplanacağını bildirerek bunları şöyle sıralamıştır.

- Türkleri ilgilendiren bazı anayasa maddelerinin tatbik edilmesi hususunda Türklerin endişeleri
- Kıbrıs ordusunun kurulmasında gösterilen ilgi ve faaliyetin gelişme kaydetmekte gecikmesi
- Kıbrıs'taki komünist tehlikesi ve buna karşı alınan tedbirlerin dâhili emniyeti koruyacak kadar yeterli olmaması
- Makarios tarafından son zamanlarda yapılan konuşma ve verilen söylevlerde EOKA'nın başlattığı mücadelenin tamamlanacağından bahsedilmesine karşı Türklerin itirazı
- Türkiye'nin NATO ve CENTO Paktlarına üye bulunduğu bir sırada Kıbrıs'ın tarafsızlık siyasetini devam ettirmekte gayret sarf etmesine son verilmesi suretiyle Batıya meyletmesi (Reuters, 22 Kasım 1962).

Şüphesiz, bu ziyaretin can alıcı noktalarından biri, karşılıklı açıklamalardır. Bu açıklamalara bakıldığı zaman, genel olarak bir iyimserlik havası yaratıldığı görülmüştür. Makarios, Ankara ziyareti öncesi Anadolu Ajansı ve Türkiye Radyolarına verdiği demeçte, bu ziyaretin iki ülke arasında iyi münasebetler ve işbirliğine katkı sağlayacağını vurgulamış ve sözlerine şöyle devam etmiştir:

Türkiye Cumhurbaşkanı Sayın Gürsel'in, bana, yeni Türkiye'yi ve bilhassa Ankara'yı görmek fırsatını kazandıracak olan nazik davetlerine müteşekkirim. (...) Reiscumhur Sayın Gürsel'e karşı büyük hürmet besliyorum. Kendileri ile buluşup şahsen tanışmayı sabırsızlıkla beklemekteyim. Bu ziyaretimin bana, aynı zamanda Başvekil Sayın İsmet İnönü ve Hükümetin diğer muhterem erkânı ile şahsen tanışma fırsatı verileceğinden de son derece memnunum. (...) Şimdiden Kıbrıs halkı ve şahsım adına, Türk halkı ve Hükümetine iyi niyet ve dostluk duygularımı, aynı zamanda Türkiye'nin devamlı surette terakki ve refahı yolundaki temennilerimi belirtmek isterim (Bozkurt, 22 Kasım 1962).

Türkiye Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Makarios'u karşıladığı resmi tören selamlamasında yapmış olduğu konuşmasında, "sizi Ankara'da selamlamakla bahtiyarım, hoş geldiniz" demiştir. Daha sonra Meclis Başkanı, Başbakan, Senato ve Bakanlar Kurulu üyeleri, askeri ve mülki erkânla tanıştırılan Makarios, şeref salonuna alınmıştır. Burada Cemal Gürsel şu konuşmayı yapmıştır.

Memleketimiz topraklarına ayak bastığınız şu anda, sizi selamlamakla bahtiyarım. Dostluk hisleriyle bağlı bulunduğumuz genç Kıbrıs Devletinin siz mümtaz Cumhurbaşkanın memleketimizi ziyaretinden büyük memnuluk duymaktayız. Ziyaretinizin, memleketlerimiz arasında mevcut işbirliğinin daha çok gelişmesine yardım edeceğine inanıyoruz. İdareniz altında Kıbrıslıların kardeşlik bağları içinde her gün daha yüksek bir refah ve saadet seviyesine ulaşmak yolunda sarf ettikleri gayretleri yakın bir ilgi ve samimi başarı dilekleri ile izlemekteyiz (Bozkurt, 23 Kasım 1962).

Makarios cevap olarak bu ziyaretten ne kadar memnun olduğunu, kendisine bu ziyaret fırsatının verilmiş olmasından duyduğu şükranı, iki devlet arasındaki şahsi temasların önemli olduğunu belirtip sözlerine şöyle devam etmiştir:

Memleketinizi ziyaret etmem hususunda vaki nazik davetiniz beni son derece memnun etmiştir. Bana bu ziyaret fırsatını vermiş olmanızı ve nazik sözlerinizi şükranla karşıladığımı ifade etmek isterim. Türkiye halkı ve Türk Hükümeti erkânı ve özellikle Türk milletinin kaderinin tayininde çok önemli rol oynamış olan Ekselansları gibi büyük ve saygıdeğer bir şahsiyetle tanışmak en büyük arzumdur. Bu şahsi temasların büyük değeri olduğuna ve memleketlerimiz arasında karşılıklı anlayış, dostluk ve işbirliği ruhunun gelişmesine yardım edeceğine eminim. Bu itibarla bugün Türkiye'de bulunmaktan dolayı çok bahtiyarım. İki memleket arasında esasen mevcut dostluk bağlarının daha da kuvvetlenmesine yardım edeceğine inandığım bu ziyaret imkanını bahşetmiş olmanız dolayısıyla Ekselanslarınıza

minnettarım. Zatı Devletlerine ve Türk halkına en hararetle selamlarımı ve Türk milletinin terakki ve refahı için şahsi iyi dileklerimi sunarım (Reuters, 22 Kasım 1962).

Makarios aynı gün Anıtkabir ziyaretinden sonra¹⁰ kendi ikametine tahsis edilen Hariciye Köşkünde Ankara'daki yabancı komisyon şeflerini kabul etmiştir. Akşam ise Gürsel'in Makarios'un gelişi şerefine tertiplendiği resmi kabulde bulunmuştur (Milliyet, 23 Kasım 1962). Çankaya'da verilen ziyafette Cumhurbaşkanı Gürsel, Kıbrıslıların anlaşmalar çerçevesi ve barış içinde gelişmelerinin Türkiye'nin samimi dileği olduğunu, bu konuda Türk hükümetinin üzerine düşeni memnurlukla yapmaya devam edeceğini söylemiştir. Makarios ise konuşmasında geçmişte Kıbrıs'ta Türk ve Rum halkı arasında vuku bulan olayları Türkiye ve Yunanistan'da bedbaht sonuçlar husule getiren müessif olaylar olarak nitelendirmiş, bunların maziye karışmış olmasından duyduğu mutluluğu ifade etmiştir. Makarios ayrıca Türkiye'ye dostluk hisleri duyduğunu ve bunun geliştirilmesini arzu ettiğini de eklemiştir.

24 Kasım 1962 tarihli Milliyet gazetesinde, Makarios'un ziyareti ve yapılan görüşmeler ilk sayfadan verilmiştir. "*Türk-Kıbrıs Görüşmeleri*" manşeti altında, Çankaya Köşkünde yapılan ve üç saat süren toplantının detayları anlatılmıştır. Makarios'a Türk görüşü izah edilmeye çalışılmış, Makarios'un konuşması Dışişleri Bakanı tarafından "*büyük samimiyet*" olarak nitelendirilmiştir. Görüşmelere katılan Devlet Bakanları ve diğer yetkililer görüşmelerin son derece faydalı olduğunu vurgulamış ve görüşmelerin ertesi sabah da devam edeceği belirtilmiştir (Milliyet, 24 Kasım 1962). Aynı tarihli Bozkurt gazetesinde Makarios'un dört günlük resmi Türkiye ziyaretinde Türk devlet adamlarıyla görüşeceği konular üzerinde durulmuştur. Habere göre, Kıbrıs Cumhuriyeti kurulduğundan beri anayasada belirtilen bazı maddeler tatbik edilmemiş ve memleketin çalışma hayatında büyük bir huzursuzluk kaynağı oluşmuştur. Gazeteye göre, resmi görüşmelerde; anayasa, ayrı belediyeler sorunu, Kıbrıs ordusu ve adadaki komünist tehlikesi konuşulan konular arasında yer almıştır. Gazeteye göre adada komünizmin yayılmasının en büyük nedeni, bu konuda alınan tedbirlerin yetersizliği, işsizlik ve siyasal krizin devam etmesidir. Bunlara ek olarak gazete, Makarios'un Enosis konusunda bir kez daha uyarılacağını vurgulamıştır.

Makarios'un Ankara ziyareti ile ilgili basında çıkan haberlere bakıldığında resmi dostluk ve işbirliği söylemlerinin yanında, bir süredir Kıbrıs'ta yaşanan tartışmalı konulara da yer verildiği görülür. Örneğin Milliyet gazetesi, Makarios'un Ankara'ya geleceğini duyurduğu 21 Kasım 1962 tarihli nüshasında, ilgili haberin hemen yanında Kıbrıs'ta bir Rum kahvesine asılı bir tabeladan bahsetmiştir. Habere göre, "*Bu yere köpek ve Türk girmesi memnudur*" yazan tabela, Kıbrıslı Türk ve Rumları kızdırmak için asılmıştır (Milliyet, 21 Kasım 1962). Tabelayı gören Türkler, müessif ve kanlı bir olayın önüne geçmek için durumu en yakın polis merkezine bildirmişlerdir. Rum polisinin olay yerine geç gelmesi üzerine bir olayın çıkacağını anlayan kahvedeki Rumlar tabelayı yerinden sökerek olay yerinden uzaklaşmışlardır. Bu habere istinaden Nacak gazetesi Türkiye Dış İşleri Bakanlığı'nun aşağıdaki bildiriye yayınladığını ifade etmiştir.

Kıbrıs'ta bir mahalde teşhir edilen Türklüğü küçük düşürücü bir levha ile ilgili olarak bazı gazetelerde yayınlanan resim ve yazılar hakkında Kıbrıs Büyükelçiliğimizce talep üzerine, Kıbrıs Cumhurbaşkanı Yardımcısı Dr. Fazıl Küçük tarafından yaptırılan tahkikat sonucunda, bu hususta Kıbrıs'ın Rum Cemaatine izafe edilebilecek hiçbir kasıtlı hareketin mevcut olmadığı ve bunun iki cemaat arasındaki münasebetleri bozmak isteyen kötü niyetli kişilerin eseri olduğu anlaşılmıştır (Nacak, 23 Kasım 1962).

Benzer bir tartışmalı konu ise Makarios'un Ankara ziyaretinin Rum tarafınca olumsuz karşılanmasıdır. Bozkurt gazetesinin aktardığına göre bazı çevreler Cumhurbaşkanı Makarios'a Türkiye'ye gitmemesi yönünde tavsiyeler vermiştir. Makarios'un bu ziyaretinin hazırlıkları ile ilgilenmek için Ankara'ya gelen Büyükelçi Dr. Mazhar Özkol, Bozkurt gazetesine verdiği demeçte şunları söylemiştir: "*Cumhurbaşkanı Makarios'un Anavatanda yapacağı görüşmelerin, Kıbrıs'ta askıda kalmış meselelerin halline yardım edeceğini kuvvetle ümit etmekteyim.*" Bazı Rum çevrelerinin, Makarios'un Türkiye'yi ziyaret etmemesi hususundaki tavsiyelerine de demecinde yer veren Özkol bu tavsiyelerin tamamen salahiyetsiz kişiler tarafından yapıldığını, dolayısıyla ehemmiyetsiz olduklarını belirtmiştir (Bozkurt, 21 Kasım 1962).

Makarios'a ziyareti sırasında refakat eden ve görüşmelerde yer alan Tülümen'in hatıratında aktardığına göre resmi görüşmelerin Kıbrıs ile ilgili kısmı basında yansıtıldığı şekilde olumlu bir havada gerçekleştirmemiştir. Makarios, anayasadan sürekli şikayet etmiş ve Türklerin anayasayı suiistimal ettiğinden hareketle zaman kaybetmeden anayasanın tadil edilmesi gerektiğini savunarak Türkiye'den bu konuda anlayış beklediğini açıkça dile getirmiştir (Tülümen, 1998: 51). Makarios'un bu teklifini Başbakan İsmet İnönü tartışmaya mahal vermeyecek şekilde reddetmiştir. İnönü'nün yanıtı şöyle olmuştur: "*Bu Anayasa üzerinde bizim ahdi hakkımız olduğu gibi, bizim rızamız olmadan hiçbir inhiraf yapılamaz ve böyle bir*

¹⁰ Makarios'un Anıtkabir özel defterine sadece "Kıbrıslı Makarios" notunu düşmesi, Makarios'un ziyaret sırasındaki hâleti ruhiyesini yansıtmaya açısından oldukça önemli bir ayrıntıdır. Makarios'un bu yakışsız tavrı, O'nun ziyaret esnasında basına vermiş olduğu dostluk ve kardeşlik mesajlarını askıda bırakmaya yetmiştir.

teşebbüs Kıbrıs dâvasını 1959 Anlaşmalarından önceki devre ve onun karanlık günlerine derhal geri götürür” (MMTD, 1964: 207). Bu cevabın yanında İnönü, Türk ve Yunan dostluğunun çok zor bir dönemden geçirilerek oluşturulduğu ve bu durumun bilincinde olarak olabildiğince savaştan kaçınmanın yollarını aramanın gerektiğini vurgulamıştır. Makarios ise, İnönü’nün bu cevabı karşısında başını sallamakla yetinmiştir (Tülümen, 1998: 52-53). İnönü, bir taraftan Makarios’a Atatürk-Venizelos dostluğundan başlayan bir tarih dersi verirken diğer taraftan onu geçmişte yapılan hataları tekrar etmemesi için ikaz etmiştir.

Makarios’un Ankara ziyareti sonuç olarak umulanı vermemiştir. Zira, 7 Ocak 1963 tarihinde Dr. Küçük’ün Ankara’ya yaptığı resmi ziyareti sırasında Cumhuriyet Senatosu Dış İlişkiler Yetkilisi Ahmet Yıldız’ın, “Makarios’un ziyaretinden umduğumuzun tam tersi sonuçlar elde ettik” (Küçük, 2009: 128) açıklaması Türkiye’nin hayal kırıklığına işaret ediyordu. Aynı tarihlerde Makarios da benzer açıklamaları yapmıştır. Times gazetesine verdiği demeçte, “anayasamızda ayrı belediyelere dair hükmün uygulanamaz olduğunu Ankara’daki Türk yetkililerine söyledim” (Times, 1 Ocak 1963) ifadelerini kullanması bunu göstermektedir.

3.1. Makarios’a Karşı Yapılan Protesto Gösterileri

Makarios’a karşı yapılan protesto gösterileri bu ziyaretin dostluk havasına gölge düşürmüştür. Bozkurt gazetesinin “Gençlik, Makarios’u Protestoyla Karşıladı” başlıklı haberine göre, Esenboğa Hava Alanından ayrılan Makarios ve maiyetini taşıyan kortej, Dil ve Tarih ve Coğrafya Fakültesi önüne geldiğinde, üniversiteli gençler tarafından protestoyla karşılanmıştır. Kıbrıs Cumhurbaşkanı Londra ve Zürih Antlaşmaları’nın tatbikini isteyen öğrenciler, ellerinde biri Türkçe biri İngilizce olan dövizlerle (pankart) protesto gösterisi yapmışlardır. İngilizce olan dövizde “*You have to make peace, Zurich-London*” yazdığını belirten Bozkurt gazetesi, Reuters Haber Ajansının bu konudaki yorumuna da yer vermiştir. Bu yoruma göre, sıcak bir resmi kabule rağmen Makarios ve Cemal Gürsel’i taşıyan arabaya yaklaşan üniversite gençliği arabanın arkasından koşmuş “*Londra-Zürih Andlaşmalarını tatbik ediniz*” yazılı dövizler taşıyarak protesto gösterileri yapmışlardır (Bozkurt, 23 Kasım 1962).

Aynı şekilde bu konuya değinen Milliyet gazetesi Makarios’un ziyareti dolayısıyla Siyasal Bilgiler Fakültesi “Kıbrıslılar Birliği”nin bir bildiri yayınlayarak Zürih ve Londra Antlaşmalarının bir an önce tatbik edilmesini istediğini vurgulamıştır. Bildiride, Kıbrıs’ta Bakanlara ve Cumhurbaşkanı’nın hislerine göre değil, fiili durumları göz önünde bulundurularak Türk halkının hislerini rencide edecek beyanlarda bulunmaması gerektiğinin altı çizilmiştir (Milliyet, 23 Kasım 1962).

Hürriyet gazetesinin 24 Kasım tarihli haberinde, “*Makarios aleyhine dün de Ankara’da küçük bir nümayiş yapıldı*” başlığı altında aynı konuya temas edilmiştir. Haberde, Makarios’un, Orduevinde şerefine verilen yemekte bulunduğu, Orduevine gelişi ve gidişi sırasında sıkı askeri kordon dışından 15-20 kişilik bir grubun aleyhinde tezahürat yaptığı belirtilmiştir. Makarios, öğleden sonra yorgun olduğu gerekçesiyle, Radyo İzotop Laboratuvarını ziyaret programını iptal etmiş ve Hariciye Köşkünde dinlenmeye çekilmiştir (Hürriyet, 24 Kasım 1962).

24 Kasım tarihli Bozkurt gazetesi ise yukarıdaki haberi “Makarios’un Ziyaretleri İptal Edildi” başlığı atarak vermiştir. Haberde polisin aldığı sıkı tedbire rağmen öğrencilerin yaptığı nümayişlerin protesto mahiyetinde olduklarının altı çizilerek, aynı şekilde nümayişlerin devam edeceği endişesiyle Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Radyo-İzotop tesislerine yapılacak olan ziyaretin Kıbrıs’ın Ankara Büyükelçiliği tarafından iptal edildiği yazılmıştır. Makarios aleyhine gösterilerin artması üzerine, Hitit Arkeoloji Müzesi ve Çubuk Barajı ziyaretleri de iptal edilmiştir. Gösterileri engellemek için Ankara Valisi Enver Kuray, Gençlik Teşekkülleri mümessillerini Vilayete çağırarak kendilerinden Kıbrıs Cumhurbaşkanı aleyhinde tezahürat yapmamalarını rica etmiştir (Milliyet, 24 Kasım 1962). Makarios, kendisine karşı yapılan protesto gösterilerine ve programının bir kısmının iptal edilmesine rağmen resmi söylemlerinde yine dostluk ve işbirliği vurgusundan vazgeçmemiştir. Türk Heyeti ile yaptıkları toplantı sonrası protesto gösterilerine değinmeyerek kısaca şu beyanati vermiştir: “*Müşterek menfaatlerimiz hususunda fikir teatisinde bulunduk*” (Milliyet, 24 Kasım 1962). Aynı haberde görüşmelerin devam edeceğinin altı çizilmiştir.

Makarios’a karşı yapılan protestolar konusunda birinci elden bilgiyi Türk heyetinde yer alan dönemin Kıbrıs Büyükelçisi Turgut Tülümen’den dinlemek en doğrusu olacaktır.

Talebelerin gösteri yapacağı duyulmuştu. Bu yüzden biraz tedirgindik. Ulus’a kadar bir sorun çıkmadı. Ulus Meydanı’nda da fazla bir şey olduğu izlenimini almadım. Ancak Dil Tarih Coğrafya Fakültesi’nin önüne gelindiği zaman kortej çok yavaşladı. Polisin müdahalesi yetersiz kalıyordu. Talebeler ellerinde pankartlar olduğu halde birden etrafımızı sarmıştı. Kıbrıs antlaşmalarına saygı talebini içeren bir pankart, arabalar altından geçecek şekilde yolun üstüne gerilmişti. Yer gök, yuuuuh sesleriyle inliyordu. Kortej güç bela kalabalığı yararak Çankaya’ya ulaştı. Heyet, Dışişleri Köşkü’nde misafir edilecekti. Giriş kapısının önünde tükürük içindeki arabalardan inerken, Makarios ile Kiprianu’nun yüzünden düşen bin parça oluyordu (Tülümen, 1998: 50).

Tülümen'in hatıratında yazdıklarından hareketle protestoların Cumhurbaşkanı Makarios ve Dışişleri Bakanı Kiprianu'yu oldukça tedirgin etmiş olduğu görülmektedir. Hatta Tülümen'e göre Kiprianu başına bir şey gelebileceği endişesiyle arabada diken üstünde oturmuştur (Tülümen, 1998: 50). Büyükelçinin aktardığına göre, kendisi her ne kadar Türk misafirperverliğini ve protestoların organize bir şey olmadığı göstermeye çalışsa da Kıbrıs Dışişleri Bakanı ciddi bir şekilde durumdan hoşnutsuz olmuştur (Tülümen, 1998: 50).

Makarios'a karşı yapılan gösteriler ve açılan pankartlar Türk ve Rum basınında tamamen farklı şekilde yer almış ve iki tarafın söylemleri arasında ciddi bir fark olduğu gözlemlenmiştir. Türk basını Cumhurbaşkanına karşı açılan "Zürih ve Londra Antlaşmalarının tatbikini isteriz" yazılı pankartları, Makarios'un hatalı tutumuna bağlamıştır. Makarios'un EOKA ve Enosis'i öven sözlerinin gösterilere zemin hazırlamış olduğu, bu nedenle Türk halkının Kıbrıs konusundaki tutumunun iyice anlaşılması gerektiği Kıbrıs Türk basınında ısrarla belirtilmiştir (Bozkurt, 24 Kasım 1962). Bozkurt gazetesi Makarios'un karşısına çıkan bu pankartların ona Türk hakları konusunda hatalı davrandığını göstereceğini ve askıda kalan meselelerin halinde bir iyileşme görüleceğini umut ederek yazısını tamamlamıştır (Bozkurt, 24 Kasım 1962).

Rum basını ise Makarios'a karşı yapılan protesto gösterilerini, *Makarios'a hakaret* olarak yorumlamıştır. Bir yabancı devlet başkanının bir memlekete yaptığı ziyarette, o memleket halkının siyasi, ırki, dini ve diğer farkları bir yana bırakarak misafirperverliğini göstermesi gerektiğini savunan Elefteriya gazetesi, sayıları az da olsa bazı cahillerin bu kuralı çiğneyerek kendi Cumhurbaşkanlarının da içinde bulunduğu arabayı yumrukladığını belirtmiştir. Aynı gazete bu barbarca saygısızlık hareketini 6-7 Eylül olaylarına benzeterek, adada Türk-Rum ilişkilerinin bundan etkilenmeyeceğini ifade etmiştir. (Bozkurt, 24 Kasım 1962). Türklerin bu ziyaret sonrasında Makarios'un ne kadar samimi olduğunu anlayacaklarını yazan Filelefteros gazetesi olayları şöyle değerlendirmiştir: "Makarios adanın bütünlüğüne verdiği önem için bu ziyareti gerçekleştirmiştir. Eğer fanatik Türkler aşırı taleplerinden vazgeçip bütün halkın menfaatlerine göre hareket ederlerse Türk-Yunan dostluğu da kurtarılmış olacaktır" (Bozkurt, 24 Kasım 1962). Ertesi gün de Rum basını protestoları gündeminde tutmaya devam etmiştir. Filelefteros gazetesi, bu defa, yapılan protestoların Türkiye'nin itibarını zedelediğini vurgularken, Mahi gazetesi de, eğer önlem alınmasaydı Makarios'un üniversite gençliği tarafından linç edileceğini yazmıştır (Bozkurt, 25 Kasım 1962).

25 Kasım 1962 tarihli Milliyet gazetesi, Kıbrıs Rum basınında çıkan, "Makarios Ankara halkı tarafından linç edilmekten zor kurtuldu" şeklindeki haberleri asılsız bularak eleştirmiştir. Ancak haber Kıbrıs'ta endişe yaratmaya devam etmiştir. Milliyet gazetesi Lefkoşa Özel Muhabiri Tekin Yüksel'in haberine göre Mahi gazetesi olaylar üzerine aşağıdaki haberi yapmıştır.

Makarios Ankara'da kendisi aleyhinde vuku bulan nümayişlerden sonra hükümet ilgililerine ziyaretini yarıda keserek herhangi bir yolcu uçağıyla Kıbrıs'a döneceğini ihtar etmiştir (Milliyet, 25 Kasım 1962).

Ayrıca Mahi gazetesi öğrenci protestolarının "*Türk çevreleri tarafından maksatlı bir şekilde tertiplendiğini*" iddia etmiş ve Makarios'un bu yüzden gayrimemnun kaldığını belirtmiştir (Milliyet, 25 Kasım 1962). Aynı tarihli Milliyet gazetesinde "*Kıbrıs Rum Basınına Göre Nümayişler Devam Ederse Makarios Geri Dönecek*" şeklinde verilen haberden, müzakerelerde istenilen anlaşmaya varılamadığı anlaşılmaktadır. Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Namık Kemal Yolga, görüşmelerin ardından beklenen açıklamanın yapılamayacağını ve bildirinin yayınlanamayacağını, "*Bildiri bugün yayınlanamaz, belki yarın*" (Milliyet, 25 Kasım 1962) sözleriyle ifade etmiştir. Habere göre, Dışişleri Bakanlığına yakın çevrelerden edinilen bilgiler görüşmelerde fikir birliğinin bahis konusu değildir. Fakat buna rağmen taraflar basına olumlu mesajlar vermekten geri durmamışlardır. Çankaya'dan ayrılırken basın mensuplarının sorularını yanıtlayan Makarios şunları söylemiştir: "Çok iyi neticeler alındı. Muhtelif mevzularda faydalı noktalara nazarlar teati edildi. Görüşmeler iyi niyet ve karşılıklı anlayış havası içinde geçti" (Milliyet, 25 Kasım 1962). Gazetecilerin "*Anayasa tatbik edilecek mi?*" sorusu üzerine ise Makarios; "*Şüphesiz bu hususta konuşmayı zait [gereksiz] buluyorum*" (Milliyet, 25 Kasım 1962) diyerek cevap vermiştir.

3.2. Makarios'un Ürgüp-Göreme Gezisi

Makarios'un Ankara ziyaretinin resmi görüşmeler dışında kalan en önemli kısmı şüphesiz Ürgüp-Göreme gezisidir. Bir din adamı olarak Makarios'un ilk Hristiyanların yaşadığı yere ilgi duyacağı düşünüldüğünde düzenlenen Göreme gezisi, Ankara içinde maruz kalınan gösteriler nedeniyle zor görünüyordu. Kayseri'ye kadar uçakla, sonra araba ile planlanan yol güzergâhı belli olduğundan öğrencilerin buna göre örgütlenecekleri düşünülüyordu (Tülümen, 1998: 54). Göreme'ye karadan gitmek için Kırşehir üzerinden geçmesi beklenen heyet, Kırşehir Valisi Fuad Kadioğlu tarafından bekleniyordu. Ancak heyetin bir türlü gelmemesi üzerine durumu öğrenen Vali, heyetin programının değiştirilmiş olduğunu ve Konya Aksaray üzerinden gittiklerini haber almıştır. (Milliyet, 27 Kasım 1962). Hükümetin Makarios'u korumak amacıyla sert yöntemlere başvurmak istemediğini belirten Büyükelçi Tülümen, karadan yolculuğa kimsenin ihtimal vermeyeceği düşünüldüğü için sonunda bu yola karar kılındığını belirtmiştir. Yine de her ihtimale karşı

yörede büyük otoritesi olan Şeyhülislam oğlu Suad Hayri Ürgüplü de heyete dâhil edilmiştir. Polis ve jandarma eşliğinde Makarios ve heyeti, programda belirtilmeyen gün ve saatte, şaşırtmaca olarak şehrin içinde biraz dolandıktan sonra Nevşehir'e doğru yola koyulmuştur. Heyet yoğun güvenlik önlemleri altında Göreme'nin tarihi yerlerini gezerken, kendilerinden başka hiç kimse içeriye alınmamıştır. Birkaç kilise gezen Makarios'a ayrıca yörenin ünlü üzümlerinden ikram edilmiştir. Aynı günün akşamında ise Makarios ve heyeti şerefine bir gösteri düzenlenmiş ve bu gösteri sorunsuz atlatılmıştır. Dönüş yolunda ise tavsiye üzerine alternatif bir yol kullanılmış ve Kırşehir üzerinden gidilmiştir. Makarios'un Göreme gezisi, basından da mümkün olduğunca gizli tutulmaya çalışılmıştır. 26 Kasım tarihli Milliyet gazetesi, Ürgüp gezisine üç otomobil polis ve bir kamyonet dolusu jandarmanın refakat ettiği, yol boyunca Makarios aleyhine hiçbir tezahürat yapılmadığı ve Ürgüp'te otelin önünde halk tarafından Makarios'un alkışlandığını belirtmiştir. Makarios'un Göreme ziyareti sırasında, dört otobüsle Göreme'ye gitmek isteyen üniversite öğrencilerine emniyet güçlerinin izin vermediği ve Ürgüp'e sokulmadıkları da aynı haberde verilmiştir (Milliyet, 26 Kasım 1962).

3.3. Makarios'un Ankara Ziyareti Sonrasında Yapılan Açıklamalar

Ziyaret sonrası yapılan açıklamalar Türk ve Rum tarafına göre değişiklik göstermiştir. Türk tarafı Makarios'un Türk yetkilileri ile görüşmelerinin olumlu geçtiğini, bu görüşmelerden müspet sonuçlar elde edileceğini belirterek, Makarios'a karşı yapılan protesto gösterilerinin önemsiz olduklarının altını çizmeye çalışmıştır. 25 Kasım tarihli Bozkurt gazetesinin ilk sayfasında "*Makarios Anayasa Uygulanacak Dedi*" manşeti yer almıştır. Haberin devamında görüşmelerde ortak çıkarlara göre hareket edildiği, Makarios'a yapılan protestonun görüşmeleri hiçbir şekilde aksatmadığı ve Makarios'un Müze ve Çubuk Barajı ziyaretinin protesto nedeniyle değil görüşmelerin daha fazla yapılması için iptal edildiği yazılmıştır. Bozkurt'un Yorumu bölümünde de Rum gazetelerinin öğrenci protestolarını abartarak anlattığı ve Türklere yüklenmek için bir fırsat yakaladıkları, bu şekilde kendilerinin bölücülük yaptıkları yazılmıştır. Bu protestoların hemen hemen her ülkede özellikle gençler tarafından yapılabileceği ayrıca Türklere misafirperver olmamakla suçlayan Rum gazetelerine cevaben Cumhurbaşkanı'nın Türkiye'de çok güzel ağırlandığı söylenmiştir (Bozkurt, 25 Kasım 1962).

Ankara'da yapılan görüşmelerin ertesinde Londra ve Zürih Antlaşmaları'na uyulmasını, iki kesimin birbirlerine saygı ile yaklaşacaklarını ümit eden Bozkurt gazetesi, Rum basınının olayları taraflı olarak yansıttığının altını çizmiştir. Aynı gazeteye göre görüşmeler ılımlı geçmiş ve Rum gazetelerinin üniversite gençliğinin protestolarını barbarlık olarak adlandırmasına şu şekilde cevap verilmiştir.

Kıbrıslı Rumlar tarafından Enosis nutukları atılırken, meşru bir hükümeti ve devleti yıkmak (...) gayesini güden bu gayretler alkışlanırken Türk gençliğinin meşru haklarını istemesi karşısında bu yaygara niye? (Bozkurt, 26 Kasım 1962).

24 Kasım tarihli Ulus gazetesi de bundan sonra Makarios'a düşen görevin, kurulmasında büyük emeği olan eserin, yani Kıbrıs Cumhuriyeti'nin korunmasına gayret sarfetmek olduğunu ifade etmiştir. Kıbrıs Cumhuriyeti için en önemli iki tehlike olan Enosisçi demagoglardan ve komünistlerden uzak durulmasını salık veren Ulus gazetesi, Makarios'un tarihi görevinin devam ettiğini vurgulamıştır (Ulus, 24 Kasım 1962).

26 Kasım 1962 tarihli Milliyet gazetesinin ilk sayfasında yer alan habere göre, Makarios "*Güçlükler yenilecektir*" diyerek Türk ve Rum halkının birlikte çok çalışması gerektiğini belirtmiştir. Makarios, Milliyet gazetesine verdiği demeçte ayrıca şunları söylemiştir:

Bana Türk hükümeti ile fikir teatisinde bulunmak ve mevcut meseleleri görüşmek için fırsat verilmiş olduğundan dolayı son derece memnunum. (...) Konuşmalarımız son derece dostane bir hava içerisinde son derece samimi cereyan etmiştir. Türk hükümetinin yetkilileri ile yaptığımız bu toplantıların Kıbrıs Türk ve Rum halkları ile ilgili olarak çok faydalı neticeler sağlayacağından eminim (Milliyet, 26 Kasım 1962).

Aynı haberin devamında bir süre önce Yunan gazetesinde yayınlanan beyanatındaki "*mücadelemiz daha bitmedi*" cümlesinin sorulması üzerine, Makarios cümlenin yanlış yorumlandığını belirtip, şu şekilde cevap vermiştir:

Sözlerim Yunanistan ile birleşme şeklinde yorumlanmamalı. Ben Kıbrıs'ın imarı için yapacağımız sulhcu mücadelemizi kaydettim. Çok parlak olacağına inandığım Kıbrıs'ın geleceği konusunda Türk ve Rum halklarının çok çalışmaları gerektiğine inanıyorum" (Milliyet, 26 Kasım 1962).

Ayrıca Makarios, Kıbrıs'ta Türk ve Rumlar arasındaki münasebetlerin gittikçe iyileştiğini, bu iki halkın uzun yıllardır birbirleriyle barış içinde yaşadıklarını ve geçmişteki müessif olayların artık unutulduğunu söylemiştir. Ankara'daki görüşmelerin de değerlendirmesini yapan Makarios, her iki hükümetin de Türk ve Rum halkları arasında işbirliği kurmak için elinden geleni yaptıklarını belirtmiş ama yine iki tarafı ilgilendiren bazı zorluklar olduğunu ancak bunların iyi niyetle mağlup edileceğini eklemiştir.

Makarios'un Kıbrıs'a dönmesinin ardından, 27 Kasım 1962 tarihli Milliyet gazetesi yine ilk sayfadan "Makarios Kıbrıs'a Döndü" başlığını atmıştır. Makarios'un önceki gün saat 16.30'da Türk Hava Kuvvetlerine ait bir uçakla Kıbrıs'a döndüğü, havaalanında Gürsel ve İnönü tarafından uğurlandığı belirtilmiştir. Çankaya'da yapılan görüşmelerin ardından ortak bir bildiri yayınlanmış, bildiride Kıbrıs Türkleri, Zürih ve Londra Antlaşmaları'na doğrudan temas edilmeden, görüşmelerin yakın bir dostluk ve anlayış havası içerisinde cereyan ettiği ifade edilmiştir. Ortak bildiride Türk-Rum ilişkileri hakkında şu cümlelere yer verilmiştir.

İki taraf, mevcut anlaşmaların imzalanmasından beri Kıbrıs'ta Türkler ve Rumlar arasındaki münasebetlerde iyileşme olduğunu memnuniyetle kaydetmişler ve ahenk içinde yaşamaları için münasebetlerindeki bu iyileşmenin gelişmesi ve devam etmesi hakkındaki samimi isteklerini de ifade edebilmişlerdir (Milliyet, 27 Kasım 1962).

Cumhurbaşkanı Gürsel hava alanında Makarios'u uğurlarken Ankara'da karşılaştığı olaylara pek önem vermemesini söylemiştir. Makarios ise uçakta Kıbrıs'a dönerken Gürsel'e bir mesaj göndermiş ve gösterilen misafirperverlik için teşekkür ederek kendisini de Kıbrıs'a davet etmiştir. Rum tarafı ise Makarios'un Ankara ziyaretini değerlendirirken daha çok protesto gösterilerine odaklanmış ve anayasanın uygulanacak olmasını doğru bulmamıştır. *Ethniki* gazetesi Makarios'un Ankara'ya yaptığı geziyi yersiz bulmuş, Londra ve Zürih Antlaşmaları'nın uygulanmasını EOKA'ya ihanet olarak göstermiştir (Bozkurt, 26 Kasım 1962). Protesto gösterilerine yer veren Kibros gazetesi, Türkiye'nin gereken önlemleri almadığını söyleyerek, protestoyu gerçekleştirenleri Menderes tipi davranmakla suçlamış ve bu hareketin adabı muaşeret kurallarına aykırı olduğunu yazmıştır (Bozkurt, 27 Kasım 1962). *Alithia*, bu ziyareti iktidarsızlık ve siyasi olgunsuzluk alameti olarak nitelemiştir (Bozkurt, 27 Kasım 1962). Mahi gazetesi ise Türk hükümetinin anayasanın gözden geçirilmesini kabul ettiğini yazarak şunları söylemiştir: "Ankara'da, Makarios ile Türkiye Hükümeti arasında varılan temel anlaşma gereğince 1963 yılı Ocak ayı sonuna kadar Kıbrıs'ın anayasası yeniden gözden geçirilecektir. Buna lüzum görülmesinde bilhassa rol oynayan Kıbrıs'taki statükonun devam etmesi arzusu olmuştur" (Bozkurt, 28 Kasım 1962). Elefteriya, daha Zürih Antlaşması'ndan önce yazdıklarını hatırlatarak Kıbrıs Hükümeti'nin devam edemeyeceği konusunda ısrar etmiştir (Bozkurt, 28 Kasım 1962). Filelefteros gazetesi "ihtar" başlığı altında Kıbrıs'taki bir grup şovenist ve Türkiye'deki genç ekstremistlerin yaptıkları gürültü ile ortalığı altüst ettiklerini sanarak kârlı çıkacaklarını umduklarını ancak sırf uzlaşma olsun diye alttan alan Rum liderlerin zayıf olduklarının düşünülmesinin yanlış olduğunu vurgulamıştır (Bozkurt, 28 Kasım 1962). Bir de uyarı yapan Filelefteros, bu adada dost geçinmek isteniyorsa Türk tarafının uzlaşmazlık ve dik kafalılık bayrağını indirmeleri gerektiğinin altını çizmiştir (Bozkurt, 28 Kasım 1962).

Makarios'un Türkiye ziyareti Daily News gazetesinde ise, "Başpiskopos Makarios Kıbrıs'a döndüğünde Kıbrıs Rumlarına yeniden bütün kalbiyle ENOSİS vadedecekse, burada iken Başkan Gürsel'e her şeyi gözden geçireceğine dair söz vermesinde hiçbir fayda olmadığını hatırlatırız." (Daily News, 24 Kasım 1962) ifadeleriyle değerlendirilmiştir.

SONUÇ

1960 sonrası Makarios açık bir biçimde, Kıbrıslı Türklerin antlaşmalarla elde etmiş oldukları haklara karşı bir savaşım içine girmiştir. Siyasi ve dini tutkular etrafında Kıbrıslı Rumları güdümleyen Makarios, bu yaklaşımla Rumların genel çıkarını, siyasi ve toplumsal düzenin üstünde tutmaya çalışmıştır. Böylece Kıbrıs Cumhuriyeti toplumsal bütünleşmeyi sağlayabilecek bir siyasi araç olma vasfını hızlı bir şekilde yitirerek, kamusal hayatın merkezinden uzaklaştırılmıştır. Makarios'un ve destekçilerinin Enosis'e duymuş oldukları inanç ve bağlılığın yeri, cumhuriyetle doldurulamamıştır. Aynı ölçüde "Kıbrıs eşittir Yunan" anlayışı bir türlü terk edilememiş ve bu bağlamda Kıbrıslı Türkler adanın "fazlalıkları" olarak görülmüştür. Siyasal ve toplumsal algının bu çerçevede olması, Kıbrıs'ta iki toplum üzerine kurulu bir devlet sisteminden üniter ve homojen bir topluma dayalı bir devlet inşa sürecinin başlamasına neden olmuştur. Başka bir ifadeyle, devlet kendi arzuladığı toplum tipini oluşturmak için kolları sıvamış, bu doğrultuda Türklere en fazla azınlık statüsünde bir rol biçmiştir. Buradan hareketle denilebilir ki, Kıbrıs Cumhuriyeti'ni İngiltere, Yunanistan ve Türkiye kurmuştur fakat Makarios inşa etmiştir. Cumhuriyetçi fikirlere özgü yurttaşlık anlayışının adada gelişmemesi, ortak çıkar, ortak ülkü ve ortak vatan gibi kavramların dışsal bir mecrada devam etmesine olanak tanıyarak kişisel hükümdarı ortak hükümdara dönüştürecek halk egemenliğine dayalı kucaklayıcı bir yapının oluşmasının yolunu kapatmıştır. Diğer bir ifadeyle, Kıbrıs'ta devlet tarafından iki toplumu da içine alacak sivil bir din kurulamamıştır.

Kıbrıslı Türkler ve Rumlar tarihsel süreçte genellikle yerel düzeylerde konuşmuşlar, bir araya gelmişler, ortak olmuşlar, alışveriş yapmışlar hatta kavga edip barışmışlardır. Her zaman başlarında bir üçüncü kişi bulunmuştur. Bu üçüncü kişi; idareci, hâkim ve hakem vb. sıfatlarla Kıbrıslı Rumlar ile Kıbrıs Türkleri arasındaki dengeyi olabildiğince muhafaza etmeye çalışmıştır. Muhakkak ölçüyü kaçırdığı zamanlar da olmuştur. 1960 yılına gelindiğinde bu iki unsur ilk kez aracısız olarak baş başa kalmışlar ve sorunlarına

kendileri bir çözüm bulmaya çalışmışlardır. Fakat, Kıbrıslı Türkler ve Rumlar bu süreçten önce güçlü bir milliyetçilik tedrisatından geçmiş olmaları nedeniyle birbirlerini anlamaktan uzak kalmışlardır. Dolayısıyla toplumlarda var olan güçlü milliyetçi hareketler toplumlararası birlikten önce tesis edilmiş olduğundan politik iktidarı paylaşmaya hazır bir zihniyet ortaya çıkmamıştır. 1960 yılında ortaya çıkan siyasi tablo bu nedenle Kıbrıslı Rumların kaybı, Kıbrıslı Türklerin kazancı olarak algılanmıştır. 1960-63 yıllarında adada yaşanan gerilimlerin Makarios'un bu kayıpları telafi etme, kayıpları yeniden kazanca dönüştürme mücadelesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Suriye, Irak, Mısır ve Lübnan'da 1950'li yılların sonunda meydana gelen askeri ve siyasi olayların yaratmış olduğu endişeyle kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti, Kıbrıslı Rumlar açısından tam bir hayal kırıklığı olmuştur. Enosis yolunun kapatılması anlamına gelen imzaların yaratmış olduğu psikolojik travma, Kıbrıslı Türkleri Rumlar nazarında hedef tahtası haline getirmiştir. Zira onlara göre Enosis "bir avuç Türk" tarafından engellenmiştir. Dahası, "azınlık" statüsünde olması gereken bir kitleye eşit siyasal haklar ve ortaklık verilmesi Kıbrıslı Rumları adeta çılgına çevirmiş ve Kıbrıslı Türklerin Rumlar nazarında bir "günah keçisi" olarak görülmesine neden olmuştur. Artık bu andan itibaren Makarios, var gücüyle Kıbrıs'ta antlaşmalarla sağlanmış düzeni kendi halkının çıkarları uğruna yeniden tanzim edebilecek yollar aramaya koyulmuş, hatta bu minvalde Yunanistan, İngiltere, Türkiye ve ABD'yi içine alan ulusal ve uluslararası olayların mahal verdiği boşlukları fırsata çevirmeye çalışmıştır.

Toplumlararası çatışmalarda, anlaşmazlıklarda ve güvensizliklerde olumlu yönde herhangi bir ilerleme kaydedilmeden toplumlar aynı çatı altında bir araya getirilmiştir. Bu nedenle toplumlar nezdinde Kıbrıs Cumhuriyeti'ne karşı yeterli düzeyde bir inanç oluşmamıştır. Tüm bu olumsuzluklara ek olarak, iki toplumu karşı karşıya getirebilecek kaynağı belirsiz haber, söylem ve olaylar kesintisiz bir şekilde gündemde tutularak, toplumlararası düşmanlıklar kemikleştirilmiştir. Böylece, bu süre zarfında her iki toplum, olasılığı pek muhtemel çatışmalar için hazır hale getirilmiştir. 1963 sonrası ise Kıbrıs bu defa, iç sorunlarını ancak bir uluslararası müdahalenin çözebileceği bir çatışma ortamına sürüklenmiştir.

Makarios'un Ankara ziyareti tüm bu endişeleri bertaraf etmek için tertiplenmiştir. Fakat büyük ümitlerle başlayan bu ziyaretten her iki taraf da umduğunu elde edememiştir. Resmi görüşmelerde taraflar geri adım atmadan fikirlerini karşı tarafa iletmekle yetinmiştir. Bu doğrultuda Ankara, Makarios'tan antlaşmaları tatbik etmesini ısrarlı bir şekilde talep etmiştir. Buna karşılık Makarios ise anayasadan muzdarip olduğunu ve Türklerin anayasayı suiistimal ettiğinden bahsederek Türkiye'den anlayış beklemiştir. Sonuç olarak, Türkiye statükonun devamından, Makarios da revizyonist politikalarından vazgeçmeyeceğini ortaya koymuştur. Böylece büyük umutlar beslenen Makarios'un Ankara ziyaretinden taraflar beklentilerini karşılayamamış ve Kıbrıs'taki siyasi krizin derinleşmesini önleyememişlerdir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.01.166.42.16.

BCA, 030.11.1.283.18.15.

BCA, 30.18.1.2/91.49.17/400-34.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD), Cilt 1, B. 24, O. 1, 23 Ocak 1962.

Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı (MBKGKT), Cilt 1, B. 2, O. 1, 11 Temmuz 1960.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi (MMTD), Dönem 1, Cilt 4, Toplantı 1, 26 Mart 1962.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi (MMTD), Dönem 1, Cilt 30, Toplantı 3, 5 Mayıs 1964.

Gazeteler

Bozkurt Gazetesi (Kıbrıs)

Cumhuriyet Gazetesi (Kıbrıs)

Daily News

Hürriyet Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Nacak Gazetesi (Kıbrıs)

Reuters Haber Ajansı

Ulus Gazetesi

Times

Kitap ve Makaleler

AKŞİN, Aptülahat (1991). *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

AN, Ahmet (2005). *Kıbrıs'ta Fırtınalı Yıllar*, Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.

ARAS, Tevfik Rüstü (2010). *Atatürk'ün Dış Politikası*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

DENKTAŞ, Rauf R. (2005). *Karkot Deresi*, Ankara: Remzi Kitabevi.

DENKTAŞ, Rauf R. (1997). *Rauf Denktaş'ın Hatıraları*, Cilt 4, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

FIRAT, Melek M. (1997). *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

GÖKTEPE, Cihat (2003). *British Foreign Policy Towards Turkey, 1959-1965*, London: Frank Cass.

HASGÜLER, Mehmet (2000). *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu*, İstanbul: İletişim Yayınları.

HITCHENS, Christopher (1997). *Hostage to History: Cyprus from the Ottomans to Kissinger*, London&New York: Verso.

HOLLAND, Robert (1998). *Britain and the Revolt in Cyprus 1954-1959*, New York: Oxford University Press.

KIZILYÜREK, Niyazi (2005). *Doğmamış Bir Devletin Tarihi Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti*, İstanbul: İletişim Yayınları.

KOÇAK, Cemil (2010). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

KUNERALP, Zeki (1981). *Sadece Diplomat*, İstanbul: İstanbul Matbaası.

- KÜÇÜK, Süheyla (2009). *Dr. Küçük'le Bir Ömür*, Lefkoşa: Selen Ofset.
- OBERLING, Pierre (1987). *Bellapais'e Giden Yol*, Çev. Mehmet Erdoğan, Ankara: Gnkur. Basımevi.
- O'MALLEY, Brendan, CRAIG, Ian (2007). *The Cyprus Conspiracy: America, Espionage and the Turkish Invasion*, London-New York: I.B. Tauris.
- ÖZERSAY, Kudret (2002). *Kıbrıs Sorunu Hukuksal Bir İnceleme*, 2. Baskı, Ankara: ASAM Yayınları.
- PAPADAKIS, Yiannis (2005). *Echoes from the Dead Zone: Across the Cyprus Divide*, London&New York: I. B. Tauris.
- PAZARCI, Hüseyin (1998). *Uluslararası Hukuk Dersleri*, II. Kitap, 5. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi.
- PLÜMER, Fazıl (2001). *Anılar*, Ankara: CYPREP.
- RİCHTER, Heinz A. (2011). *Çağdaş Kıbrıs'ın Kısa Tarihi 1878-2009*, Çev. Ali Çakıroğlu, Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.
- REDDAWAY, John (1986). *Burdened With Cyprus*, , Nicosia: K. Rustem & Brother.
- SAFTY, Adel (2011). *The Cyprus Question: Diplomacy and International Law*, Bloomington: iUniverse.
- TANSU, İsmail (2001). *Aslında Hiç Kimse Uyumuyordu*, Ankara: Minpa Matbaacılık.
- TÜLÜMEN, Turgut (1998). *Hayat Boyu Kıbrıs*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- USLU, Nasuh (2000). *Türk Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs*, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları.